QUID CUM DE INGENIO ET LITTERIS TUM DE POETIS GRAECORUM CICERO SENSERIT.

DISSERTATIO
INAUGURALIS PHILOLOGICA
QUAM
CONSENSU ET AUCTORITATE
AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS
IN
UNIVERSITATE FRIDERICIANA HALENSI
CUM VITEBERGENSI CONSOCIATA
AD
SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES
RITE CAPESSENDOS
UNA CUM THESIBUS A SE PROPOSITIS
DIE XXV. MENSIS FEBRUARII A. MDCCCLXXX
HORA XII
PUBLICE DEFENDET
AUCTOR

EDMUNDUS LANGE
SAXO-ALTENBURGENSIS.

ADVERSARIORUM PARTES SUSCIPIENT:
G. EHRHARDT, STUD. PHILL.
J. SEGEBADE, STUD. PHILL.

HALIS SAXONUM
TYPIS KARRASIANIS
MDCCCLXXX.

CONRADO BURSIAN
EDUARDO HILLER

PRAECEPTORIBUS DILECTISSIMIS

HUNC LIBELLUM

PIETATIS GRATIA

DEDICAT

AUCTOR.

Quamquam paene innumerabiles videntur libri, quibus et priorum temporum et nostrae aetatis viri docti, quid de Ciceronis auctoritate et sententiis judicandum esset, in omnes fere partes accuratissime disputaverunt, tamen in eam rem, quam hoc libello tractaturus sum, nemo adhuc, quantum scio, ita quidem, ut mihi propositum est, diligentius inquisivit. Nam Drumannus quoque, etsi in notissimo illo libro[1]) de Ciceronis vita moribusque et studiis uberrime disseruit, pauca tantum attulit ad ejus de Graecorum ingenio et litteris judicium illustrandum. Praeterea autem, ut libros, quibus in universum aut de Cicerone aut de Romanorum litteris agitur, omittam, haec maxime scripta, quamquam non ad ipsam rem propositam spectant, nonnulla tamen memoria digna mihi praebuerunt:

van Heusde, Cicero φιλοπλάτων

Deuerling, Ciceros Bedeutung für die römische Litteratur

V. Clavel, de Cicerone Graecorum interprete;

quibus libris addendum est opusculum illud Petri van der Chys in annalibus academiae Gandavensis annorum h. s. XXIV. et XXV. in lucem editum, quo Ciceronis de Graecis judicia in quaestionem vocantur.[2]) De quo libello, cum propius, quam ceteri, quorum mentionem feci, ad meum consilium accedat, paucis liceat disserere. Ac primum quidem P. v. d. Chys permulta profert, quae ab hac quaestione prorsus aliena sunt et

---

[1]) Geschichte Roms Bd. 5 u. 6.

[2]) Ut accuratius hujus libelli argumentum cognoscatur, haud inutile videtur integrum titulum proferre.

P. O. van der Chys responsio ad quaestionem ab ordine philosophorum in Academia Gandavensi propositam:

Quaeritur, ut ex operibus Ciceronis non tantum omnia illa loca deinceps seligantur, quibus ipse quascumque tandem ob caussas aut aeque aut inique de Graecis judicasse censendus sit, verum etiam, ut illa judicii sive aequitas sive iniquitas argumentorum rationibus probetur.

plura etiam omittit, de quibus mihi accurate agendum erit: ita enim ex quaestione proposita rem instituit, ut omnes tractaret locos, quibus universe de Graecis sermo est, prorsus omitteret eos, ubi Cicero de singulis hujus populi viris judicat. Accedit, quod ratio disputandi ac judicandi illi probata minime mihi placet. Nam cum, ut plerique ante nostram aetatem, in eorum sit numero, qui ingenti oratoris Ciceronis admiratione commoti omnia paene in eo, si minus laudari possunt, certe ita defendenda et interpretanda esse arbitrantur, ut gloriae ejus quam minima detrahatur particula, multo lenius de iis locis judicat, ubi Ciceronem inique de Graecis disputasse negari non potest: dicit enim haud semel solam fere iniquitatis caussam fuisse illius nimium et paene caecum patriae amorem, quamquam, qui nunc sine ira et studio judicare vult, facere non poterit, quin concedat saepissime Ciceronem — ut hoc loco alias caussas omittam — ex consulto falsas dixisse sententias, ut superbiae Romanorum, quippe quorum favoris cupidissimus esset, blandiretur. Sane illum hoc non intellexisse vix mirum videtur, quoniam tanta in eo est Ciceronis admiratio, ut pag. 4 eum eximium philosophum appellare non dubitet et pag. 5 Crassi verbis (d. or. 1, 195) leviter mutatis ita dicere audeat: „Bibliothecas mehercule plurimorum librorum, recentiorum inprimis una mihi videntur Ciceronis opera et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare." Praeterea in judiciis Ciceronis examinandis fere prorsus id attendere neglexit, quod interdum haud levis momenti esse videbimus, utrum ipse Cicero sententiam aliquam proferret an alium hanc dicentem induceret. Quae cum ita sint, facile intellegitur, Petri v. d. Chys libellum non magno mihi fuisse usui. Atque cum alius, cujus argumento major cum meo intercedat similitudo, quod sciam, non exstet, operae pretium videtur, quid cum de ingenio et litteris, tum de poetis Graecorum Cicero senserit, ita exponere, ut etiam ea, quae de Latinis litteris protulit, quantum opus videtur, respiciam: quam quaestionem ad ingenium moresque et ad scripta Ciceronis recte aestimanda non prorsus inutilem esse futuram mihi persuasum est.[3])

---

[3]) Notandum videtur omnes Ciceronis locos ex editione altera Orellii a C. Halmio et G. Baitero ad finem perducta ita me prolaturum, ut paragraphos (non capita) singulorum librorum indicem.

Priusquam autem ad ipsam rem accedamus, aptum videtur quam brevissime nonnulla in universum disputare, quibus, quam rationem ac viam ad singula Ciceronis judicia ex singulorum locorum natura ac conditione aeque ac juste ponderanda ineundam esse putem, demonstretur. Ac primum quidem nemo, opinor, dubitabit concedere quas in epistulis Cicero proferat sententias maximam quidem partem digniores esse, quibus fidem habeamus, quam quae in libris rhetoricis et philosophis inveniantur, eas autem, quae in orationibus exstent, cum per se nullam fere auctoritatem habeant, parvi tantum esse momenti. Plerasque enim epistulas non eo consilio Cicero conscripsit, ut in publicum prodirent, easque potissimum, quae ad nostram quaestionem majoris momenti sunt, ad homines, quibuscum artissimis aut familiae aut amicitiae vinculis conjunctus erat, ut ad Quintum fratrem et Atticum dedit, quos cur veram suam de his rebus sententiam celavisse putandus sit, probabilis caussa inveniri non potest. Longe autem aliter judicandum est de libris rhetoricis et philosophis. Quamquam enim ne in his quidem ita ad populi judicium verba ei accommodanda erant, ut in orationibus, tamen, qui vel strictim illos libros perlegerit, intellecturum puto Ciceronem, ut erat hominum assensus cupidissimus, saepissime aliter, ac sentiebat, judicasse, ne superbam opinionem civium suorum, qui Graecos eorumque litteras aut parvi aestimabant aut prorsus despiciebant, laederet atque offenderet. Atque ad hanc caussam, qua monemur, ne omnibus sententiis de litterarum Graecarum dignitate et indole in his libris prolatis fidem habeamus, accedit alia ac ne haec quidem levis momenti, quod Cicero Platonem secutus — quamquam ejus artem aequare minime potuit — magnam illorum librorum partem in dialogorum formam redegit: quamobrem ne de Ciceronis ipsius sententia per errorem judicemus, saepe hoc quoque quaerendum est, quo tempore et a quibus in singulis libris hominibus disputatio habita esse fingatur. Nam etsi dubitari non potest, quin haud raro prioris maxime temporis homines, ut Scipionem, Laelium, Crassum, Antonium, talia disputantes induxerit, qualia et in personam, quam iidem aliis locis apud Ciceronem ipsum agunt, non quadrant et non solum ex ea aetate, qua erant, sed etiam ex indole et moribus illorum memoriae traditis ab iis

proferri potuisse haud credibile est[4]), tamen hoc quoque per se intellegitur non modo non omnes, qui disputationi alicui intersunt, Ciceronis sustentare posse sententiam, sed etiam eos, qui in universum ita inducti sunt, ut hoc facerent — ut in libris de oratore Crassus — tamen nonnulla non tam ex Ciceronis, quam ex sua ipsorum opinione proferre. Fortasse autem hac quoque re interdum permotus est, ut alios sermonis instituti partes suscipientes induceret, quia ita, cum a veritate non recederet, superbiae ac vanitati Romanorum indulgere poterat. Ut autem jam ad eos progrediamur dialogos, in quibus Cicero ipse partem disputandi sibi sumpsit, per se apparet ea, quae ipse dicit, ad hanc quaestionem multo maximi esse momenti. Neque vero, quae ceteri proferunt, prorsus neglegenda videntur, cum saepius loci alicujus conditio atque universus sententiarum conexus nobis persuadeant, Ciceronem cum aliis de caussis, tum ne nimius sui ipsius videretur laudator, alios ea exponentes fecisse, quae ipse sentiebat.[5]) — Quae cum ita sint, facillime intellegitur permultos librorum rhetoricorum et philosophorum locos, antequam iis ad quaestionem dijudicandam uti liceat, eo consilio examinandos esse, ut, quantum fidei ex rerum conditione iis habendum sit, perspiciamus, quamquam minime negaverim nos ne ita quidem semper ad prorsus certum de vera Ciceronis sententia judicium esse perventuros. — Denique etiam illud, opinor, interdum spectandum erit, quo tempore Cicero singulos libros conscripserit, nam etsi omnes, qui ad hanc rem majorem habent vim, posterioribus aetatis annis ille edidit, tamen, si quid video, in iis, qui supremis vitae temporibus i. e. post pugnam Pharsalicam prodierunt, paullo sincerius et aequius de litteris Graecorum judicat, quam in prioribus libris. Quod cur miremur, nihil est. Nam illis temporibus jam longius in tractandis litteris profecerat easque tum magis, quam antea, solas idoneas existimavit, quae sibi consolationem afferrent.

Iam expositis, quae opus videbantur; ut, quam rationem in

---

[4]) cf. ad Att. 13, 19, 5: Haec Academica, ut scis, cum Catulo, Lucullo, Hortensio contuleram. Sane in personas non cadebant; erant enim *λογικώτερα,* quam ut illi de iis somniasse unquam viderentur.

[5]) cf. de legg. 1, 5 sqq.; ibid. 1, 57; ibid. 3, 14 fin., de quibus locis infra erit disputandum.

universum ad rem propositam recte dijudicandam sequendam esse putarem, intellegeretur, ad ipsam quaestionem progredior. Quam ita instituere in animo est, ut priore parte, et quid in universum de ingenio et litteris Graecorum, praesertim si cum Romanis conferantur, Cicero senserit, exponam et ejus de singulis litterarum generibus praeter poesim judicium leviter attingam, posteriore, quid de poetis Graecis judicaverit, omnibus locis, quos ad hanc rem pertinere puto, allatis illustrem.

Primum igitur quaerendum est, quid de ingenio Graecorum Cicero proferat. Sunt autem loci, ubi pro certo affirmet eos hac re a Romanis esse superatos; sunt alii, ubi illos his aut pares esse aut nonnullis quidem rebus etiam praestare ei persuasum fuisse, quamquam vix semel aperte profitetur, tamen ex sententiarum conexu conicere liceat. Ut autem jam ad singula veniamus, omissis iis, quae iterum atque iterum de animorum Graecorum levitate disputat — nam haec ad mores magis, quam ad ingenium pertinent — primum ii loci examinandi sunt, quibus aut simpliciter aut dubitanter Romanorum ingeniis primas tribuit. Qua in re proficiscendum videtur a notissimo illo loco in prooemio primi Tusculanarum libri (Tusc. 1, 1 sqq.), quamquam in illo tractando nonnulla proferenda sunt, quae magis ad posteriorem partem pertinent. Extremis igitur paragraphi primae verbis Cicero aperte dicit, si qua in re Romani non satis pares videantur Graecis, hoc eo factum esse, quod nollent, non quia ingeniis inferiores non possent eos aequare. Quam sententiam a nostrae aetatis virorum doctorum judicio sane valde abhorrentem cum in iis, quae sequuntur argumentis probare studeat, ita res tractanda videtur, ut primum has ipsas in caussas paullo diligentius inquiramus, tum et ex hujus ipsius loci natura atque conditione et ex aliis locis dijudicare conemur, utrum Cicero hoc loco ex animi sententia locutus esse an consulto a veritate recessisse videatur. Atque tali argumentatione usus est (§ 3), quasi fieri non posset, ut Romani, si modo tanta, quantam dicit, in iis fuit litterarum indoles, etiam priusquam ad eos Graecae litterae permanarent, ex sui ipsorum ingenii viribus magna conderent in omni litterarum genere opera. Neglexit et hic et alias rem, ut ita dicam, primariam, de qua, quamquam minus arte cum quaestione dijudicanda cohaeret, pauca liceat addere:

nihili enim fecit id, quod nunc quidem viri docti ad ingenia singularum gentium recte aestimanda merito summi momenti esse putant, litteras Graecas quasi ex ipsa hujus populi natura et indole natas, Romanas fere totas aut a Graecis translatas aut certe ad eorum praecepta et exempla formatas esse: quam rem ceteri quoque veteres scriptores minoris fecisse videntur, quam debuerunt. Ac si quis dicat me in hac re injuste de Cicerone judicare, cum is ipso hoc loco, de quo sermo est, de initiis genuinae et domesticae poesis Romanae nonnulla proferat, errat sine dubio. Ex toto enim sententiarum conexu facile est ad intellegendum hanc solam ob caussam locum illum Originum a Cicerone allatum esse, ne veritatem nimis neglexisse videretur. At cum id efficere vellet valde sero Latinas litteras esse exortas, brevissime de earum primordiis dixit. Quamquam ne illa quidem, etiamsi Cicero prorsus recte judicasset, satis magna esset caussa, cur litterae Latinae tanto inferiores essent Graecis, nam propemodo duo saecula praeterierant, ex quo Livius Andronicus has Romam transtulerat. Quod ipse Cicero sensisse videtur, nam alteram affert caussam (§ 3 fin. §§ 4 et 5), quod Romae parum honoris sit habitum poetis. Sed ne haec quidem magni momenti est. Quamquam enim vix dubitari potest, quin honores in poetas et viros doctos collati aliquid valeant ad studia eorum augenda, tamen monendum est et Romanos, si magna in iis fuisset litterarum indoles, majore sine dubio honore illos affecturos fuisse et poetas vere ingeniosos, etiamsi minoris aestimentur, tamen hac re non impediri, quominus ad summum artis perveniant gradum. Quam rem possum permultis probare exemplis, sed per se satis certa videtur. Jam vero demonstrasse mihi videor nullius fere momenti esse argumenta, quibus judicium suum Cicero probare studeat. Priusquam autem illud alterum quaeramus, utrum hoc loco ita dixisse videatur, ut sentiebat, necne, alter locus proferendus est, quo multo brevius plane idem contendere audet. Nam postquam de summo dicendi studio Romae auditis Graecorum oratoribus cognitisque eorum litteris exorto disputavit, d. or. 1, 15 haec dicit: „Ingenia vero (ut multis rebus possumus judicare) nostrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium praestiterunt." Quem locum si quis solum respiciat, nihil habeat, cur dubitet, quin Ciceroni

de populi Romani ingeniorum praestantia plane persuasum fuerit. Neque enim satis ei visum est hoc dilucidis verbis dicere, sed auxit sententiae vim, cum affirmaret *multis* rebus posse judicari ingenia Romanorum *multum* praestitisse. Ne vero in errorem incidamus, primum hoc considerandum est libros de oratore ante omnia reliqua opera ad eloquentiam et ad philosophiam spectantia jam anno a. Chr. n. 55 a Cicerone esse compositos.[6]) Facile igitur potest putari eum et illo tempore, quo nondum ita diligenter in Graecorum litteris erat versatus, minus quam postea harum virtutem ac dignitatem novisse et quia usque ad illam aetatem solo oratoris munere functus verba accommodare audientium auribus assueverat, facilius etiam, quam postero tempore, a veritate recessisse. Equidem vero puto hac caussa secundo loco prolata fere sola commotum eum esse, ut ita judicaret, nam permultis ex locis luculentissime perspici potest et Ciceronem nunquam veritum esse contra veritatem dicere, quoties hoc utilius ei videretur, et plerosque Romanos etiam tum „ineptos Graeculos" eorumque litteras satis despexisse, quamquam doctrina illa externa jam longe manaverat. Qui Graecarum litterarum contemptus qualis et quantus fuerit, primum apparet ex crebris illis locis, ubi Cicero injuste se vituperari, quod tantum studium cum litteris tum philosophiae Graecorum tribuat, ita ostendere studet, ut concedat tum sane reprehensione se dignum fore, si his studiis prohibitus esset, ne reipublicae operam daret. Velut „Hortensium" hoc consilio ab eo conscriptum esse constat, ut studia philosophiae contra ejus, a quo liber inscribitur, impetus defenderet. Initio autem primi de finibus bonorum et malorum libri, ubi illum libellum memorat, hanc defensionem renovat, simul autem, ut vere Romanum se praestet, occasione oblata utitur, ut facetum illum Lucilii locum de Albucio plane Graeco valde sibi probari dicat[7]), quamquam ipse non dubitat ad Atticum scribere (1, 15, 1) „quoniam — praeter ceteros φιλέλληνες et sumus et habemur" et (10, 1, 2) „Ego vero Solonis, popularis tui, — ut puto etiam mei — legem neglegam." Per-

---

[6]) cf. ad Att. 4, 13, 2 — quae epistula hoc anno scripta est — „De libris oratoriis factum est a me diligenter."

[7]) cf. de fin. 1, 9.

multos autem alienos fuisse a Graeca doctrina apparet ex iis, quae Ac. pr. 2, 5 — 7 proferuntur, inprimis ex verbis § 5 „Sunt enim multi, qui omnino Graecas non ament litteras,“ et ex eo, quod, ut studia sua tueatur, ad Catonis et Scipionis exemplum provocat, ut saepissime, qua erat infirmitate animi, in talibus rebus clarorum pristinae aetatis hominum auctoritate nititur. Notabiliora etiam sunt haec verba (or. 132) „Uterer exemplis domesticis, nisi ea legisses; uterer alienis, vel Latinis, si ulla reperirem, vel Graecis, si deceret.“ Nam P. v. d. Chys errasse mihi videtur, cum in libello suo pag. 30 ita de hoc loco disserit: „Quare autem non decuit? Credo, quia longas e Graecis oratoribus periodos in libro Latino Graece afferre ab ejus temporis consuetudine abhorrebat. Versus quidem Graecos interponebant, item breviores sententias, ut in epistulis ad Atticum, sed illud numquam a Romano videmus usurpatum esse. Dicat aliquis Ciceronem exempla quaedam ex iis orationibus Latine reddere potuisse; sed de eo ne cogitasse quidem videtur, si quidem ardens oratio, quam memorat, vel optima versione expressa, necessario restinguitur et de vi sua tantum amittit, ut exemplo quidem inservire nequeat.“ Atque equidem puto ita Ciceronem intellegi voluisse verba sua: „Timeo, ne Graecis exemplis superbiam Romanorum laedam“, quamquam concedo alias eum talia proferre non dubitasse. Nam contra P. v. d. Chys sententiam hoc maxime monendum est Ciceronem saepius docere, quam bene Graecos libros non ad verbum, sed ad sensum ita vertere sciat, ut pristinam vim verba retineant.[8]) Ac si recte judico, ex iis quoque, quae in multis dialogis prioris temporis homines loquentes facit, suspicari licet, quam vehementer etiam Ciceronis temporibus multi Romani Graecis litteris se opposuerint. Ac dignissimi memoria videntur complures loci, e quibus intellegitur, quid Crassus et Antonius, longe optimi, si Ciceroni

---

[8]) cf. d. opt. g. or. 14: „Converti enim ex Atticis duorum eloquentissimorum nobilissimas orationes inter seque contrarias Aeschini et Demostheni; nec converti ut interpres, sed ut orator, sententiis iisdem et earum formis tanquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis; in quibus non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omne verborum vimque servavi. Non enim ea me annumerare lectori putavi oportere, sed tanquam appendere.“

credimus, prioris temporis oratores, de Graecarum litterarum studiis senserint. Primum enim ipso initio secundi de oratore libri Cicero Quinto fratri in memoriam revocat magnam ipsis pueris fuisse opinionem L. Crassum non plus attigisse doctrinae, quam quantum prima illa puerili institutione potuisset, M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse, quia, ut postea docet, (d. or. 2, 4) „Fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graecis anteferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse nunquam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Graecos videretur." Quibus cum verbis plane congruunt, quae ibid. 153 Antonium disserentem inducit: quamquam opus sit Graecas litteras attingere, tamen imprudentis esse hoc confiteri. Ejusdem autem generis sunt Crassi sententia (d. or. 1, 195), ex qua unus XII tabularum libellus praeferendus est bibliothecis omnium philosophorum, et ejusdem verba (d. or. 2, 21) „Saeculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in iis philosophi garrire coeperunt." Quem in modum etsi facile concedo Ciceronis temporibus paucos judicasse ex iis, qui ampliore loco nati et litteris imbuti erant, tamen rarius, opinor, Cicero haec et talia proferentes induxisset, nisi „doctrina aliunde petita" permultis fuisset odio. Atque idem eo probatur, quod saepius in libris rhetoricis et philosophis Graeci vel Graeculi inepti vocantur [9]) — Denique quam aliam ob caussam in actionis Verrinae secundae oratione IV. ita, ut fecit, de optimis Graecorum artificum operibus et de miro hujus populi talium rerum amore dixisse eum putemus, quam quia judices illa opera nihili aestimare ei persuasum erat? — Sed haec hactenus. Iam id quaerendum est, quid re vera de Graecorum ingenio senserit: qua de re, ut quid in universum dicendum putem, jam nunc indicem, ita fere judico. Persuasum mihi est ei in universum Graecos Romanosque comparanti hos

---

[9]) d. or. 1, 47; ib. 102; ib. 221; Tusc. 1, 86 cf. d. or. 2, 16 — 20, ubi falso contenditur Graecis deesse verbum Latino „ineptus" respondens, cum habeant ἄκαιρος.

illis praestare visos esse, praesertim cum eas animi atque ingenii facultates, quae cum ad usum, tum ad rempublicam spectant, majoris, ut erat homo Romanus, faceret, quam quae ad artes litterasque et ad rerum cognitionem usui sunt.[10]) Omnibus autem in rebus ingenia Romanorum Graecis praeferenda esse eum vere putasse nego, quamquam interdum nimia sui opinione ad hanc sententiam eum perductum esse credibile est. Ita rem se habere, ut omittam, quae or. 132 sine dubio non ex animi sententia de se ipso disseruit: „Nulla me ingenii, sed magna vis animi inflammat“ luculenter probant haud pauci loci, quibus ingenia Graecorum magnis laudibus effert. Velut d. or. 1, 22 hos non solum ingenio et doctrina, sed etiam otio studioque abundare dicit et ibid. 3, 57 Crassum homines excellentissimis ingeniis ac paullo post doctissimos homines otio nimio et ingeniis uberrimis affluentes eos appellantem inducit. Hi duo loci ad Ciceronis Graecos laudandi rationem illustrandam aptissimi sunt. Ipsis enim laudibus otii Graecorum mentionem ita inseruit, ut tacite indicaret, hoc maxime facultatem praebuisse Graecis ad litterarum studia excolenda, cum Romani omnem operam ad rempublicam semper conferrent. Praeterea ea quoque re Graecorum in litteris praestantiam occulte concedere videtur, quod iterum atque iterum cum Romanis quoque opus esse Graecas litteras, tum se ipsum his maxime ad virtutem oratoriam consequendam adjutum esse diserte profitetur. Quod cum affirmare non dubitaret, si simpliciter integreque rem considerasset, ad hanc certe opinionem perductus esset — a qua interdum haud longe eum afuisse suspicari licet — litteras Graecas, praesertim cum permulti eas opprimere studerent, non tantam vim atque auctoritatem Romae assequi potuisse, nisi e gente valde ceteris litterarum indole praestante manassent. Atque ut ex locis huc pertinentibus nonnullos proferam, ad Q. fr. 1, 1, 27 Graecos — quamquam enim de iis proprie sermo est, qui Asiam provinciam tum a Quinto Cicerone administratam tenebant, tamen tota loci natura probatur ei omnes Graecos ob oculos versatos esse — appellat id genus hominum „non modo in quo ipso sit, sed

---

[10]) cf. quae Drumannus l. l. VI, p. 526 de singularum litterarum ex nostri sententia loco ac dignitate disserit.

etiam a quo ad alios pervenisse putetur humanitas" et ibid. 28 pergit: „Non enim me hoc jam dicere pudebit nos ea, quae consecuti sumus, iis studiis et artibus esse adeptos, quae sint nobis Graeciae monumentis et litteris traditae." Sed dixerit quispiam non sine quadam veri specie haec verba per se non multum valere ad probandum, quod affirmaveram, nam hoc loco id maxime agentem eum videri Graecos laudasse, ut fratrem, cujus iracundiam a plerisque vituperari audiverat [11]), ad majorem converteret lenitatem: id quod ipse modo ita concessi, ut conicerem magis Graeciae ipsius, quam illos Asiae incolas [12]) hoc loco eum in animo habuisse. Atque exstant alii loci, quibus in eundem fere modum disserit. Ut Brut. 167 affirmat C. Titium eo progressum esse, quo posset Latinus orator sine Graecis litteris et sine multo usu pervenire. Simillime autem Crassus d. or. 3, 135 ita loquitur: „Quid enim M. Catoni praeter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventiciam defuit?" Huc autem accedit res maximi momenti, de qua infra uberius erit disputandum, eam dico, quod cum ceteris epistulis, tum iis, quas ad Quintum fratrem et ad Atticum dedit, permulta Graeca et enuntiata et verba et versus inseruit, cum contra Latini versus, quibus in ceteris libris saepissime usus est, hic rarius certe inveniantur, quam Graeci. Atque eodem pertinet, quod saepius, quantum Graeciae et maxime quidem Athenarum amorem atque admirationem conceperit, aperte profitetur. [13]) — Cicero igitur, ut jam brevissime sententiam meam de hac re complectar, nusquam apertis verbis dixit sibi de Graeci ingenii in litteris praestantia persuasum esse, sed ita de his loquitur tantumque ad eas contulit studium, ut illam, si non prorsus perspexerat, tamen sensisse videatur. Vere autem rem ita se habere infra accuratius ita demonstrabo, ut quales saepe caussae ad judiciorum suorum formam ac rationem multum valuisse videantur, melius possit perspici.

Jam enim, ut erat propositum, quid de Graecorum ad singula praeter poeticam litterarum genera indole senserit, ita adum-

---

[11]) cf. ad Q. fr. 1, 1, 37; ibid. 20 et 21.

[12]) Quos quam parvi aestimaverit, ut alia omittam, intellegitur ex ejusdem epistulae § 16.

[13]) cf. off. 1, 1; ibid. 3, 6; Brut. 332; d. fin. 5, 1—6; ad Att. 6, 1, 26.

brandum est, ut ad ea quoque spectemus, quae de Romanorum in iisdem rebus virtute protulit.

Priusquam autem ad ipsa doctrinae genera veniamus, aliam rem tractare licebit, quae arta quadam conjunctione cum illis cohaereat et ad Ciceronis de Graecis judicandi rationem illustrandam videatur aptissima. Eos dico locos, quibus linguarum Graecae et Latinae verborum copiam inter se comparat. Ac si quis ex majore locorum numero Ciceronis de hac re sententiam colligendam esse putet, facere non possit, quin dicat illum paternae linguae priorem locum tribuisse. Saepius enim apertis verbis impugnat sententiam contrariam, quam Romanorum quoque permultos professos esse ex ipsis ejus verbis colligi potest. Ac non solum universam linguam Latinam verborum copia aut praestare aut certe parem esse Graecae contendit, sed etiam haud semel exemplis hoc probare studet. At ut omittam haec fere omnia falso eum protulisse, minutiarum quoque studiosum his locis se praebet. Ac primum quidem apertissime illum in modum disputat duobus locis: d. fin. 1, 10 enim ita dicere audet: „Sed ita sentio et saepe disserui Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, sed locupletiorem etiam esse, quam Graecam“ et ibid. 3, 5 simillime hoc modo disserit: „Quoniam saepe diximus et quidem cum aliqua querella non Graecorum modo, sed eorum etiam, qui se Graecos magis quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Graecis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores.“ At quae posteriore loco proxime sequuntur satis probant gravissimam caussam, qua Cicero commoveretur, ut talem proferret sententiam, nimiam sui ipsius fuisse opinionem, qua in quot quantosque errores perductus sit, infra planius intellegetur. Nam cum dicat se id agere, ut libris suis de philosophia conscriptis hanc linguae Latinae praestantiam probet, sine dubio significare vult ante se hanc verborum Latinorum copiam non fuisse. Quo accedit, quod nusquam, quod sciam, priorum temporum homines de hac re disserentes facit et quod d. deor. nat. 1, 8 haec leguntur: „Complures enim Graecis institutionibus eruditi ea, quae didicerant, cum civibus suis communicare non poterant, quod illa, quae a Graecis accepissent, Latine dici posse diffiderent. Quo in genere tantum profecisse videmur,

ut a Graecis ne verborum quidem copia vinceremur." Quibus verbis apertius, quam altero illo loco, Cicero profitetur sua opera factum esse, ut lingua Latina ne Graecae quidem cederet. Neque ita valde mirandum est Ciceronem, ut erat sui ipsius amantissimus, in hunc incidisse errorem, cum ne nos quidem negare possimus eum de augenda et excolenda Romanorum oratione optime meritum esse, quamquam Drumannus rectissime monet [14]) — id quod Cicero ipse quodammodo concedit [15]) — eum maxime Graecarum litterarum studiis hoc assecutum esse. Minoris autem momenti sunt ii loci supra brevissime commemorati, quibus vocem aliquam apud Romanos exstantem aut prorsus desiderari in lingua Graeca aut certe non satis aptam esse ad rem significandam probare studet. Sufficiet, opinor, nonnullos hujusmodi locos ad Ciceronis rationem illustrandam protulisse neque videtur opus esse uberius de singulis disputare; nam etiamsi interdum Graecorum voces minus aptae sint, hoc ad universam rem nihil fere valet. Sunt igitur hi maxime loci: Tusc. 3, 10; 11; 23; d. div. 1, 1; ad fam. 9, 24, 3. — Ceterum magnus quoque numerus vocum ex Graeco sermone a Cicerone ipso repetitarum argumento est, quam non recte de hac re judicaverit; velut paullo post illum locum supra allatum (d. fin. 3, 5) in ejusdem libri § 15 complures voces plane Graecas adhibuit. Atque unus quidem est locus, ubi non vereatur profiteri Latinam linguam, quamvis magnam ad eam augendam atque exornandam operam ipse contulerit, tamen copia verborum non parem esse Graecae, cum dicat (Tusc. 2, 35): „Graeci illi, quorum copiosior est lingua, quam nostra." Tamen facile credi potest interdum ei, ut ipsius verbis (ad Att. 13, 13, 1) utar, „communi φιλαυτίᾳ decepto" fuisse persuasum suis studiis et laboribus effectum esse, ut Romani Graecis, si minus praestarent, certe non cederent copia verborum. Neque enim considerasse videtur nullius opera ejusmodi res posse perfici, nisi quasi semina et initia hujus rei ipsa praeberet natura. Sed non ita firmam fuisse illam opinionem satis eo videtur probari, quod in epistulis ad Quintum fratrem et ad Atticum datis nus-

---

[14]) cf. l. l. V, pagg. 222, ibid. 226.

[15]) cf. ad Q. fr. 1, 1, 27 et 28.

quam de linguae Latinae praestantia disputat. Ac si quis putet eum hanc ob rem talia in his epistulis non protulisse, quod sciret Atticum linguae et litterarum Graecarum esse amantissimum, si quid video, erret, nam neque adeo Graecus factus erat Atticus, ut Latina contemneret[16]), et Cicero non solum alias res ad eum scripsit, quas hunc moleste tulisse suspicari licet[17]), sed etiam Graecos occasione oblata in his epistulis derisit[18]).

Sed jam satis superque, quid de linguis Graeca et Latina Cicero sentiret, exposuisse mihi videor. Progrediendum igitur est ad ipsa doctrinae genera atque ita res tractanda, ut eos maxime locos cum de universa Graecorum ad philosophiam, eloquentiam, historiam indole, tum de iis Graecis, qui quasi auctores et principes singulorum generum exstiterunt, proferam, ubi quodammodo Graecorum et Romanorum comparationem instituisse videtur.

Atque ut initium faciamus a nonnullis de philosophiae virtute ac dignitate locis, satis difficile est accuratius perspicere, quae vera Ciceronis fuerit opinio, cum de hac quoque re aliis locis aliter judicet. Hoc autem optime, si quid video, Drumannus affirmat[19]) ei, ut erat Romanus, multo majore gloria dignum esse visum, qui vel bello vel pace publicis muneribus functus vel orationibus habendis civibus utilem se praestaret, quam qui totum litteris ac philosophiae tractandis excolendisque se daret, eumque initio quidem hanc solam ob caussam ad philosophiae studia accessisse, quod ita ad majorem eloquentiae vim se progressurum ei persuasum esset; quin etiam supremis vitae annis eum non tam simplici veritatis desiderio incensum, quam quia, postquam omni spe magnum aliquid in republica agendi orbatus est, ex illa maxime se solatium petere posse

[16]) in eos, qui hoc fecerunt, saepius vehementer invehitur Cicero cf. d. fin. 1, 4 et 5; ibid. 10 in.

[17]) cf. ad. Att. 2, 1, 1, ubi opus suum de consulatu suo conscriptum praestare dicit illi, quod de eadem re Atticus composuerat.

[18]) cf. ad. Att. 6, 1, 15: Graeci vero exultant, quod peregrinis judicibus utuntur. Nugatoribus quidem, inquies. Quid refert? Tamen se *αὐτονομίαν* adeptos putant.

[19]) cf. locum jam supra allatum l. l. VI, 526; ibid. 650.

putaret, magis magisque his studiis se dedisse. Adde quod, etsi his extremis maxime vitae annis non dubitavit summis laudibus dignitatem ac virtutem philosophiae efferre[20]), tamen etiam ea re hominem Romanum se praebuit, quod fere solas eas tractavit philosophiae partes, quae quodammodo ad vitam moresque hominum spectare aut, ut dialectica, oratori opus esse videbantur[21]). Reliquae quantum non ei cordi fuerint, ex or. 118 satis perspicitur: quamquam enim hoc loco non veretur postulare, ut eloquens ille, quem sibi fingit, „habeat omnes philosophiae notos ac tractatos locos", tamen in his enumerandis nullos profert, nisi qui ad partes illas modo significatas pertinent[22]). Illud vero facile concedo Ciceronem, qua erat ingenii alacritate, posterioribus vitae annis studio philosophiae omnes, qui ante eum fuerunt, Romanos superasse et id certe effecisse, ut haec studia, quae usque ad hoc tempus Romae valde jacuerant, multo jam majoris aestimarentur: primus enim, si ei fidem habemus, res ad philosophiam spectantes elegantia quadam Latino sermone tractavit.

Sed jam paucis quaerendum est, quid de Graeca philosophia eorumque principibus senserit. Qua de re si quis accuratius agere sibi proposuerit, facere non possit, quin antea diligentissime perpendat — qua in re viri docti multam jam operam collocaverunt — quos libros antiquiorum Graeciae philosophorum Cicero ipse legisse et quas sententias ex posteriorum auctoritate temere prioribus illis tribuisse videatur. Sed cum haec quaestio non solum plus spatii postulet, quam mihi datum est, sed etiam tot tantaque studia, quanta me nunc quidem praestare posse nego, satis erit primum ex doctissimorum hominum sententiis monuisse Ciceronem ex operibus duorum illorum, quos saepissime laudat, philosophorum, Platonis et Aristotelis, ea fere sola accuratius novisse, quae non ita remota sunt a communi sensu ac judicio vel, ut accuratius dicam, ea, quae ad rempublicam vitamque humanam vel ad rationem disserendi et ad eloquentiam

---

[20]) cf., ut alios locos omittam, Tusc. 5, 5 et 6.

[21]) Ad theoreticam, quam dicunt, philosophiam sola Academica spectant, quibus de cognitionis rationibus agitur.

[22]) cf. praeterea Parad. § 2 et Tusc. 4, 82.

pertinent. Accedit, quod tanti fecit copiam ac venustatem dicendi, ut etiam in libris philosophis aestimandis plus saepe, quam par est, huic rei tribueret. Quae cum ita essent, fieri non poterat, quin propriam singulorum philosophiae Graecae principum vim ac gravitatem parum intellegeret, laudes autem, quas in eos contulit, nimis in universum diceret. Atque de fin. 1, 1 dicit: „Quae summis ingeniis exquisitaque doctrina philosophi Graeco sermone tractavissent"; ibid. 7 Platonem et Aristotelem nominat „divina illa ingenia", sed eodem modo Ac. pr. 2, 72 Anaxagorae „maximam et gravitatis et ingenii gloriam" tribuit et ibid. 73 de Democrito ita loquitur: „Quem cum eo conferre possumus non modo ingenii magnitudine, sed etiam animi?" Platonem autem, ut jam dixi, iterum atque iterum summis laudibus effert. Cujus quanta fuerit in eo admiratio, ex nullo fere loco melius perspici potest, quam ex Tusc. 1, 39, ubi auditorem illum, quocum se disputare fingit, notissima illa verba, quae paene in proverbium abierunt, proferentem inducit: „Errare mehercule malo cum Platone, quam cum istis vera sentire." Ad quae, ut neque veritatem quodammodo contemnere videatur et, quanti faciat Platonem, ostendat, ita Cicero respondet (§ 40): „Macte virtute: ego enim ipse cum eodem isto non invitus erraverim."

Accedit, quod Platonem d. legg. 3, 1 „divinum illum virum" appellat. Quaerentes autem, quibus maxime caussis hoc mirum ac singulare Platonis studium excitatum esse videatur, facile intellegemus non solum hujus doctrina, quamquam hanc valde Ciceroni probatam esse satis constat, hoc factum esse, sed etiam mira illa, qua Plato utitur, copia ac venustate orationis. De qua, ut omittam alios locos, or. 62 ita disserit: „Longe omnium (sc. philosophorum), quicunque scripserunt aut locuti sunt, exstitit (et suavitate?) et gravitate princeps Plato." Contra Aristotelem alio quodam modo laudat idque non tam propter venustatem atque elegantiam verborum — quamquam nonnullis locis hanc quoque valde praedicat[23]) — quam propter ingenii

---

[23]) cf. Ac. pr. 2, 119: Veniet flumen orationis aureum fundens Aristoteles. Adnotandum est optime de hac re disseruisse Bernays, die Dialoge des Aristoteles p. 3 sq.

acumen et egregia de orationibus instituendis praecepta [24]). Ceterum exstat locus satis notabilis, ubi Cicero occulte significare videtur se in libris Aristotelis non ita valde versatum esse [25]). — Quibus duobus philosophis addendus est Socrates, quem, ut alios locos omittam, d. or. 3, 60 Crassus sine dubio ex Ciceronis sententia his effert laudibus: „Socrates — qui omnium eruditorum testimonio totiusque judicio Graeciae cum prudentia et acumine et venustate et subtilitate, tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se cunque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps.“ Quo in judicio hoc maxime vituperandum est, quod Cicero, ut omnibus et philosophi et oratoris virtutibus Socratem ornaret, nonnulla etiam protulit, quae in eum minus videntur cadere, velut valde equidem dubito, num recte „eloquentia et copia omnium facile princeps“ possit appellari. Neque vero mirabimur, cur factum sit, ut tantis Cicero eum cumularet laudibus, nam contra sophistas disseruit et eam maxime philosophiae partem tractavit, quae ad vitam moresque hominum pertinet.

Sed haec hactenus. Progrediendum enim est ad eos locos, ubi Cicero Graecorum et Romanorum quodammodo inter se comparat philosophiae studia atque indolem. Qua in re iniquissimum eum se praebuisse judicem jam supra commemoravimus. Ac tanta profecto haud raro haec iniquitas videtur, ut vix comprehenderemus, quomodo ita judicare posset, nisi consideraremus, nimium in eo fuisse sui ipsius amorem. Quod vitium, quantum valuerit ad ejus sentiendi judicandique rationem, infra paullo accuratius exponemus: nunc de nonnullis judiciis ejus agendum est. Atque nullius fere momenti sunt ii loci, ubi ex ipso sententiarum conexu nimiae Romanorum laudis excusatio petenda est. Nam si Lael. 7 Fannius dicit Laelium parem esse Socrati et ibid. 10 huic Catonem anteponendum esse Laelius affirmat, haec judicia sine dubio non tam ad ipsam

---

[24]) cf. or. 172: Sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniendis vel judicandis acrior Aristotele fuit?

Tusc. 1, 7: Aristoteles, vir summo ingenio, scientia, gloria.

[25]) cf. Top. 3: Minime sum admiratus eum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis praeter admodum paucos ignoraretur.

philosophiam, quam ad vitam moresque et prudentiam horum virorum referenda sunt [26]. Atque in priore loco ne hoc quidem neglegendum est Fannium Laelio blandientem induci. Vel magis autem a re proposita alienum videtur contra ea dicere, quae non recte plerumque de antiquo sapientiae apud Romanos studio Cicero disseruit [27]. Ut autem proficiscar ab iis locis, qui nisi manifestiores ac certiores exstarent, fortasse quodammodo defendi possent, monendum videtur Ciceronem haud raro et in libris rhetoricis philosophisque et in epistulis dialogos suos cum Graecorum inprimis Platonis dialogis ita comparare, ut ne uno quidem verbo significet bene se scire, quantum hi illis praestent [28]. Accedit, quod non semel contendere audet se id effecturum, ut Romanis jam non opus sint Graecorum de philosophia scripta. Nam in Tusculanis quidem (2, 5) adhortatur populi sui viros doctos, ut philosophiae quoque gloriam Graecis eripiant, et extemplo addit (ibid. 6) hoc cum factum sit, tum ne bibliothecis quidem Graecis Romanos carituros esse, in libris autem de divinatione paullo post editis jam satis aperte profitetur se ipsum eum esse, qui hoc quoque sit assecuturus [29]. Dixerit quispiam Ciceronem hanc solam sibi sumpsisse laudem vertendis Graecis philosophis se perfecisse, ut hos ipsos Romani jam non desiderarent. At ejus ipsius verbis prohibemur, ne ita illos locos interpretemur. Nam d. off. 1, 3 non dubitat contendere: „Et id quidem nemini video Graecorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere elaboraret sequereturque et illud forense dicendi et hoc quietum disputandi genus."

Et quamquam statim addit Demetrio Phalereo fortasse eandem ac sibi ipsi laudem esse concedendam, tamen oratorem parum vehementem eum appellat, Platonem autem, Demosthenem, Aristotelem, Isocratem potuisse idem consequi ita confitetur

---

26) cf. quae in posteriore loco sequuntur: Hujus enim facta, illius dicta laudantur.

27) cf. Tusc. 4, 5; d. or. 2, 154 (Catulus loquitur).

28) cf. d. or. 3, 15; ad Att. 4, 16, 2 et 3; ibid. 13, 19, 3 — 5.

29) cf. d. div. 2, 5 et 6: Magnificum illud etiam Romanisque hominibus gloriosum, ut Graecis de philosophia litteris non egeant. Quod assequar profecto, si instituta perfecero.

(§ 4), ut tacite eos vituperet, quod non voluerint. Porro d. legg. 3, 14 Atticum similiter de illa re disserentem inducit neque ipse contra dicit. Neque desunt loci, ubi unum alterumve librum a se de philosophia conscriptum omnibus ejusdem argumenti Graecorum operibus aperte praeferat vel singulos philosophiae locos se melius, quam quemquam illorum, tractaturum promittat. Ut si in Topicorum § 3 librum Aristotelis eodem modo inscriptum obscurum esse judicat, hoc sine dubio intellegi vult se suo libello huic vitio medelam allaturum. Praeterea autem Tusc. 4, 10 auditor ille, quocum sermonem a se institutum esse Cicero fingit, haec profert. „Tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Graecis.“ Ad quae cum ipse respondeat: „Enitar equidem“, suspicari licet eum huic muneri parem se existimasse. Tum de Academicis suis ad Atticum (13, 13, 1) audacissime scribit in tali genere ne apud Graecos quidem simile quidquam esse. Haec igitur et talia ejus profecto sunt, qui non interpretem solum externorum philosophorum, sed etiam ipsum verum philosophum se putet. Quamquam idem non dubitat Attico multitudinem, ut videtur, librorum suorum admirato cum simplicitate quadam raro apud eum occurrente respondere (12, 52, 3): „Dices, qui talia conscribis. Ἀπόγραφα sunt; minore labore fiunt, verba tantum affero, quibus abundo.“ Qui locus ita non convenit cum ceteris, ut nulla alia relinquatur explicandi ratio, nisi ut putemus Ciceronem plerumque non dubitasse, quin nova quaedam haud levia ad cognitionem philosopham attulisset, interdum autem, cum amicos mirari videret, ad tempus ab hac nimia sui opinione esse revocatum. Haec habui, quae de Cicerone philosopho proferenda putarem.

Proximum est, ut doceam, quid de eloquentia Graeca senserit, de qua aequius eum judicasse jam per se verisimile est. Nam primum in illa, quippe quae tot tamque artis cum vita publica conjuncta esset vinculis, Romanos summam posuisse operam et permagna consecutos esse constat; tum Cicero, ut erat magnus orator et eloquentiae praeceptorum peritissimus, hac in re ex parte quidem suo judicio stare poterat; postremo eum illa consuetudo, ex qua semper formam majoris aestimavit, quam par est, fere non impedivit, quominus recte de singulis

oratoribus judicaret; concedendum enim est in dicendo formam maximi esse momenti.

Ac de dignitate quidem eloquentiae ita sensit, ut oratorem publicum ceteris, qui aut reipublicae administrandae aut litteris tractandis operam darent, praeferret. Quod ne iis quidem locis redarguitur, quibus in philosophiam summas contulit laudes, nam vere eloquentem eum intellegit, qui magnam cum in omnibus litterarum generibus, tum in philosophia, historia, poetica cognitionem perceperit et propter ipsam hanc scientiae copiam principem omnium teneat locum.

Quibus in universum disputatis jam ad singulos locos accedendum est, quorum eos, ubi antiquioris temporis homines disputantes inducit, ab iis, ubi ipse cum aequalibus colloquitur, accuratissime disjungendos esse facillime intellegitur; nam prioribus Romanorum oratoribus Graecos superiores esse negare nec potuit nec voluit, praesertim cum merita ejus in expolienda eloquentia Romana eo majora viderentur, quo longius priores oratores a praestantia Graecorum recedere confessus est. Omitto in Ciceronis de rhetoribus Graecis judicia, quibus valde se hos contempsisse probatur, accuratius inquirere: sola capita rerum attingam. Jam igitur de prioribus illis locis quaerendum est, quibus Ciceronem Graecos praestare Romanis fateri diximus. Quamquam enim sunt loci, qui cum hac opinione quodammodo pugnare videantur, tamen accuratius quaerentibus facile fiet perspicuum nihil eos probare. Interdum enim urbanitati ac blanditiis multum est tribuendum, ut d. or. 1, 76, ubi Scaevola Crassum summis oratoris laudibus ornat[30]); nonnunquam sine dubio ad Romanos solos oratio spectat, ut de or. 3, 189, ubi Antonius de Crasso praedicat: „Inveni jam, quem negaram in eo, quem scripsi, libello me invenisse, eloquentem.“ — Adde, quod ibid. 1, 79 et 80 Crassus et Antonius de majore quodam posteri temporis oratore — Ciceronem dicunt — inter se colloquentes inducuntur.[31]) Ut autem omnis deleatur dubitatio, ibid. 260 — ut alios locos omittam — aperte profitetur Antonius Demostheni sine dubio summam dicendi vim concedi.

---

[30]) cf. etiam ibid. 106.
[31]) cf. praeterea ibid. 95.

His autem, quae ipse Cicero Brut. 138 dicere ausus est: in Crasso et Antonio primum cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam esse, de vera ejus sententia nihil probari luce clarius est. Nam primum universe dicit neque cum certo aliquo Graecorum oratore, ut cum Demosthene, illos comparat, tum — id quod summi ponderis est — or. 23 — loco vel aptissimo ex quo, quam caute judiciis ejus fides sit habenda, intellegamus — dicit se in illo, de quo agitur, Bruti loco multum — i. e. nimis — tribuisse Latinis et jam recordari longe omnibus unum anteferre Demosthenem. — Qui locus jam ad illam alteram nos perducit quaestionem eamque gravissimam, ut videamus, utrum Cicero ei quoque eloquentiae, ad quam ipsius temporibus Romani pervenerant, optimos Graecorum oratores anteposuerit necne, vel, ut accuratius rem circumscribam, utrum se ipsum Demostheni, quem sine dubio principem Graeciae oratorum putavit[32], imparem an parem esse an praestare existimaverit. Et quamquam ne in hac quidem re judicanda sibi constat, tamen diligentius investigando satis accurate reperiri posse puto, quid fere senserit. Primum igitur ex locis in universum spectantibus sunt, qui Graecis principem locum tribuere videantur. At in his Cicero aut satis dubitanter dixit[33] aut non tam meliores quam plures oratores in Graecia exstitisse affirmavit[34] aut id solum professus est exercitationes oratorias Graece institutas etiam praeferendas esse Latinis[35]. Adde, quod, etsi Demosthenes iterum atque iterum omnibus oratoriis laudibus ornatur[36], tamen ex aliis locis colligi potest Ciceronem ipsi

---

[32]) d. opt. g. or. 17 in editione Orelliana sine dubio falso sic legitur: „A me autem — ut cum maximis minima conferam — gladiatorum par nobilissimum inducitur, Aeschines, tanquam Aeserninus, ut ait Lucilius, non „spurcus homo" sed acer et doctus, „cum Pacidejano" hic „componitur — — optimu' longe Post homines natos"; — Nam secundum hanc lectionem Aeschines Demostheni praeferretur, id quod nusquam alias Cicero fecit. Itaque aut punctis post verbum „natos" ponendis significandum est, supplendum esse ex Lucilio: „gladiator qui fuit unus" aut ex Beieri conjectura cum Jahnio „optimo" pro „optimu'" in textum recipiendum.

[33]) cf. d. or. 1, 13; Brut. 26.

[34]) cf. Brut. 36. [35]) cf. Brut. 310.

[36]) cf. Brut. 35; or. 23; 26 sq.; 110 sq.; 133—36.

Demostheni se praetulisse[37]). Ipsi illi, quos supra commemoravimus, d. or. 1, 79 et 80; ibid. 95 quodammodo huc referri possunt; multo autem clarius idem videtur perspici ex Brut. 254, ubi Brutus non repugnante Cicerone contendere audet ab hoc eloquentiae gloriam Graecis ereptam aut certe cum iis communicatam esse. Nam equidem puto Ciceroni illud prius magis esse probatum: quae sententia etiam firmari videtur or. 103 et 104, loco vel maxime memoria digno. Nam quamquam non nego hic, si verba spectamus, Demostheni principem locum tribui, tamen Cicero quodammodo significasse videtur se aliter sentire. Nam et confitetur ne illum quidem semper sibi placere et quae paullo antea disserit (§ 103): „Nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cujus in nostris orationibus non sit aliqua si non perfectio, at conatus tamen atque adumbratio" ita, si quid video, intellegi vult se id quod voluisset assecutum esse. Quantam enim de sua eloquentia conceperit opinionem, etiam ex ea re intellegi potest, quod tam saepe orationum suarum locos cum alias, tum in „oratore" ad praecepta sua illustranda affert.[38]) Quibus autem de caussis falsa sit existimanda haec Ciceronis sententia, non opus est hoc loco exponere.

Relinquitur, ut paucis quaeramus de ea re, quam postremam in hac priore opusculi mei parte tractandam mihi proposui: indagandum enim est, quid de Graecorum ad historiam conscribendam indole et de gravissimis hujus populi rerum scriptoribus cum Romanis et maxime secum comparatis senserit. Ac primum quidem, quibus maxime virtutibus ad hoc munus bene suscipiendum opus esset, parum sine dubio intellexit. Nam ut erat orator, saepe non tam quid, sed quomodo singuli rerum scriptores dicerent, in judicando spectavit. Veritatem autem et summam verum falsumque discernendi facultatem principales esse historici virtutes quamquam non prorsus ignoravit[39]), tamen in judiciis faciendis valde neglexit. Hoc ex eo ipso satis

---

[37]) Nullius momenti esse locum illum Brut. 123, ubi — sane ita, ut neminem fugere possit se non ex animi judicio loqui — se priorum orationes suis anteponere contendit, per se apparet.

[38]) cf. or. 165; 167; 223 sqq.; 232.

[39]) cf. de legg. 1, 5 in.: cum in illa (historia) ad veritatem cuncta referantur; d. or. 2, 62.

perspicitur, quod non dubitat dicere historiam generi demonstrativo dicendi una cum laudationibus aut plane attribuendam aut proximam esse. Affirmat enim or. 66: „Huic generi" — ei, quo sophistae utuntur — „historia finitima est" et ibid. 207: „Ergo in aliis, id est in historia et in eo, quod appellamus *ἐπιδεικτικόν*, placet omnia dici Isocrateo Theopompeoque more." [40]) Omnem autem dubitationem removet locus ille de legg. 1, 5, ubi Atticus cum Cicerone colloquens aperte dicit: „Quippe cum (historia) sit opus, ut tibi quidem videri solet unum hoc oratorium maxime." Quid? quod, quamquam nescivit summam historiae legem esse veritatem, tamen non dubitat Luccejo hoc scribere (ad fam. 5, 12, 3): „Te plane etiam atque etiam rogo, ut et ornes ea" (facta sua dicit) „vehementius etiam, quam fortasse sentis, ... amorique nostro plusculum etiam, quam concedet veritas, largiare." [41]) Et quamquam d. or. 2, 62 et 63 Antonium nonnulla haud inepte de veri rerum scriptoris officiis proferentem inducit, tamen neque hoc loco neque altero illo, quo de hac re agitur (de legg. 1, 6 sqq.), expressis verbis indicat se haud ignorasse, quantam operam is, qui optime historiam scribere vellet, cum in rebus diligenter quaerendis, tum in eorum, qui antea de iisdem rebus scripserunt, fide atque auctoritate accurate perpendendis collocare deberet, vel — ut paucis hoc concludam — nihil profert de artis criticae, quam nos dicimus, in genere historico eximia vi atque gravitate: id quod vituperandum est, quamquam veteres omnino hanc rem non tanti fecisse, quanti nostrae aetatis viros doctos, satis scio.

Cum igitur, quibus maxime in rebus veri historici officium positum esset, parum intellegeret, fieri non potuit, quin minus recte de singulis rerum scriptoribus judicaret. Ac veteribus quidem Romanorum scriptoribus Graecos prorsus superiores esse quominus intellegeret, falsa illa de propria historiae natura ac vi opinio non impedivit, nam illi annalium scriptores, ut in re-

---

[40]) cf. etiam or. 37; ad Att. 2, 1, 1; 2, 6, 2.

[41]) Ex Brut. 42: „quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius" non licet, ut Teuffelius (Römische Litteraturgeschichte 36, 7) fecit, de Ciceronis sententia judicare, nam, ut omittam Atticum haec dicere, sine dubio facete atque ironice prolata sunt.

liquis, quae ad historiam pertinent, haud ita magnos se praestiterunt, ita minime excellebant elegantia illa ac venustate dicendi quibus ipse vel maxime delectabatur. Quorum orationis inopia in Ciceronis libris saepius vituperatur idque semper ita, ut ceterorum quibus laborant vitiorum vix mentio fiat.[42]) — His igitur praeferendos esse magnos illos Graecos rerum scriptores plane concessit, at cum falsis uteretur judicandi rationibus, suum cuique locum tribuere non potuit. Atque Thucydidis — ab hoc enim proficiscendum videtur — magnam in Cicerone fuisse admirationem inter omnes constat. Nam et saepe magnis eum effert laudibus[43]) et interdum locos ex ejus libris profert.[44]) Sed ut omittam has laudes et valde in universum dictas esse et fere magis, quantus orator, quam quantus rerum scriptor exstiterit, premere — posterius illud hanc excusationem, sane non sufficientem, habet, quod ad eloquentiam spectant ii libri, ubi Thucydides memoratur — certe ex iis, quae d. or. 2, 56—58 Antonium[45]) disserentem facit, luculenter apparet, quam non cum aliorum, tum Thucydidis propriam virtutem perspexerit. Nam non solum non diserte dicitur Thucydidem longe praeferendum esse posterioribus illis, qui simul memorantur, historicis, sed etiam Timaeus, quem, ut alios omittam, Polybius acerbius fortasse, sed non sine gravi caussa ut vitiosissimum rerum scriptorem exagitat, „horum omnium“ — ii intellegi videntur, qui inde ab initio § 57 in medium prolati sunt — „longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum varietate abundantissimus et ipsa compositione non impolitus“ vocatur i. e. aeque fere magnis ac paullo antea (§ 56) Thucydides effertur laudibus. — Neque magis ea, quae et hoc loco et alias de ceteris Graeciae rerum

---

[42]) cf. quae d. or. 2, 53 et 54 Antonius et Catulus proferunt — quamquam Cicero Brut. 66 „Originum“ Catonis dicendi genus valde laudat — et quae de legg. 1, 6 et 7 Atticus disserit.

[43]) cf. Brut. 287; or. 30; ibid. 39.

[44]) cf. ad Att. 7, 1, 6; ibid. 10, 8, 7; Brut. 47.

[45]) Quamquam plerumque Crassus Ciceronis partes agit, tamen nihil invenire possum, quo significetur ea, quae hoc loco ab Antonio proferuntur, ab ipsius Ciceronis sententia recedere, praesertim cum (§ 59) ea, quae Antonius protulit, a Catulo et Caesare Strabone vehementer laudari fingat.

scriptoribus inveniuntur, argumento esse possunt eum singulorum in historia conscribenda et virtutes et vitia satis perspexisse. Nam Xenophontis quidem admirationem potissimum ex ejus orationis venustate profluxisse ex judiciis ipsis satis intellegitur.[46]) Ceterum quanti eum fecerit, eo quoque probatur, quod „Oeconomicum" in Latinum vertit et non semel locos ex ejus libris protulit.[47]) — Ea autem, quae de div. 2, 116 perverse dicere audet: „Herodotum cur veraciorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Croeso, quam de Pyrrho fingere Ennius?" satis ostendunt eum non solum hujus ingenium atque naturam — potest enim is quoque, apud quem innumerabiles sunt fabulae[48]), verax esse — sed etiam ingens illud historiae et poesis discrimen parum perspexisse. — Denique ex ceteris de Polybio fere solo, opinor, pauca ejusmodi affert, quae ad veri rerum scriptoris virtutem majoris momenti sint[49]); quae de Philisto[50]), Theopompo[51]), Ephoro[52]), aliis praeter illum in libro secundo de oratore locum apud nostrum inveniuntur, potissimum ad eorum dicendi genus pertinent.

Quoniam autem vidimus historiam oratorium maxime munus ei visam esse, jam non valde mirabimur, quod sibi persuaserat eum se esse, qui in hoc quoque litterarum genere Graecis parem se praestaret. In libris enim de legg. 1, 5 sqq. a Quinto fratre et Attico se moneri facit, ut historiam conscribat, quippe qui hanc quoque laudem Graecis possit eripere; ipse autem (§ 8) eam solam ob caussam hunc laborem recusat, quod nullum tempus vacuum sibi sit. Temere autem eum tali muneri se parem putasse ex iis, quae exposui, satis apparere videtur. Ac ne ille quidem ejus liber, qui „Brutus" inscribitur, ad hanc sententiam infirmandam quidquam valet. Primum enim oratorum historiam in qua vehementi studio versatus erat, Cicero hoc opusculo ex-

[46]) cf. Brut. 132; or. 32; ibid 62.
[47]) cf. d. deor. nat. 2, 18; Cat. 79.
[48]) cf. d. legg. 1, 5.
[49]) cf. d. rep. 2, 27; d. off. 3, 113.
[50]) Brut. 66; d. div. 1, 39; ad Q. fr. 2, 13, 4.
[51]) Brut. 66; ibid. 204; d. legg. 1, 5; ad Att. 2, 6, 2.
[52]) Brut. 204; or. 191 sqq.

posuit, tum magis judicis, quam rerum scriptoris munere functus est. Sed haec hactenus.

Relinquitur, ut quae hac priore parte disputata sunt, breviter complectar. Atque haec fere, si recte judico, invenimus. Dubitari non potest, quin Cicero ingenium et opera Graecorum prae Romanis in omnibus illis doctrinae generibus multo minoris aestimaverit, quam aequitas postulat, idque non solum in iis libris, in quibus legentium animos respicere ei opus videbatur, sed etiam in epistulis. Caussas autem, quibus Cicero ad hanc judicandi rationem perductus est, tres maxime invenimus. Primum enim haud raro ne vult quidem vera loqui, nam permultum ejus interest populi animos sibi favere. Deinde quamquam magno cum studio in litteris Graecis versatus est atque, si minus, ut Drumannus l. l. VI, pag. 420 contendere audet, ex natura et indole plane Graecus erat, certe multis in rebus propius ad horum, quam ad hominum vere Romanorum accessit similitudinem, tamen plerumque facere non potuit, ut ab usitata ac vulgari Romanorum judicandi ratione recederet. Quae res non mirum videbitur iis, qui considerant veteres multo minus etiam, quam nostrae aetatis homines, patrum moribus ac disciplinis neglectis quasi ex altiore loco judicium facere potuisse. Quae cum ita essent, fieri non poterat, quin a falsis rationibus profectus ad minus rectum perveniret judicium. Huc illud quoque pertinet, de quo jam supra dictum est, quod quanto majoris ingenii esset magnum aliquod opus litterarium ipsum fingere atque formare, ut Graeci solebant, quam ex plerorumque Romanorum consuetudine externa in hac re exempla sequi, parum intellexit. Eademque de caussa factum est, ut nimis ad usum omnia referret utque, qua erat oratoria indole, etiam in his litteris, in quibus, ut in philosophia et historia, minime hoc debuit, non tam quid, quam quomodo quis diceret, spectaret. Quibus duabus caussis addenda erat tertia eaque maxima. Nam nimius ille ac paene stultus sui amor facillime ac saepissime eum commovit, ut in diversis litterarum generibus se parem esse iis, qui principes eorum apud Graecos exstitissent, temere profiteretur. Hoc locos si quis premat, facillime efficere possit eam in Cicerone fuisse opinionem, ut putaret se, cum et orator et historicus et philosophus Graecorum principibus aut superior

aut par esset, propter tot tantasque facultates doctissimo cuique et ingeniosissimo Graecorum praeferendum esse. Quamquam vix mihi possum persuadere eum, cum de hac re interrogatus esset, principatum horum trium generum distinctis verbis sibi tribuere ausurum fuisse. Sed quamvis inique de Graecis judicaverit, equidem minime negaverim vere *φιλέλληνα* Ciceronem fuisse neque ignorasse, quantum ipse Graecis deberet. Quin etiam hoc puto atque existimo eum quodammodo sensisse non solum in litteris ipsis, sed etiam in earum indole Graecis palmam esse tribuendam. Sed ut in vita publica non sibi constitit, ita etiam de rebus ad litteras spectantibus nunquam firmam quandam sententiam sustinere potuit.[53])

Jam ad finem perductis, quae priore parte me tractaturum pollicitus eram, sequitur, ut adhibitis omnibus locis, qui ad rem disceptandam aliquid valere videantur, exponam, quid de arte poetica singulisque poetis Graecorum Cicero senserit. Quibus de rebus paullo aequius, quam de reliquis litterarum generibus, eum judicasse jam per se verisimillimum est, cum hic nimia sui ipsius opinione fere non prohiberetur. Poetam enim vere magnum eum ne sibi ipsi quidem visum esse eo ipso videtur probari, quod Quinto fratri (3, 4, 4) scribit: „Simul et illud — sine ulla mehercule *εἰρωνείᾳ* loquor — tibi istius generis in scribendo priores partes tribuo, quam mihi.“[54]) Quamquam valde erret, qui parvi eum carmina sua aestimasse putet. Hoc enim si fecisset, non tam saepe libris, quos scripsit, versus suos inseruisset[55]), ut horum longe plurimos praeter magnum illud *Φαινομένων* fragmentum codice Harlejano num. 647 nobis servatum ex iis solum etiam nunc noverimus. Quam autem superbam de „Mario“ suo habuerit opinionem, ex prooemio librorum de legibus cognosci potest, ubi (§ 1) Quintum fratrem de quercu quadam, quae carmine illo celebrata erat, ita loquentem inducit: „Manet vero, Attice noster, sata est enim ingenio“, paullo autem post (§ 2) eundem Scaevolae dictum de illo carmine: „Canescet

[53]) Ad totam hanc priorem partem conferre licet, quae A. Deuerling l. l. cum alias, tum pagg. 22 et 93 exposuit, quamquam ex aliqua parte lenius, quam res postulat, mihi judicasse videtur.

[54]) cf. etiam ad Q. fr. 3, 5 (al. 6) 4.

[55]) cf. Orelli, Cic. op. IV, pagg. 1014—16; 1036—37; 1048—52.

saeclis innumerabilibus" proferentem facit. Sed ne unus quidem locus invenitur, ubi cum magnis Graecorum aut Romanorum poetis se comparare audeat, quamquam haud sine ostentatione Quinto fratri narrat (2, 16, 5) Caesari prima sua carmina ita esse probata, ut scriberet se ne Graeca quidem meliora novisse.[56])

Sed jam satis de hac re dictum est; sequitur, ut quaeratur, quid de dignitate poesis senserit. De qua quamquam non semper prorsus eodem modo judicavit, tamen ita sunt loci, qui ad quaestionem dijudicandam plurimum valent, comparati, ut satis facile vera ejus sententia possit perspici. Nam ut omittam locum illum d. or. 2, 61, ubi Antonium dicentem fecit: „Poetas omnino quasi alia quadam lingua locutos non conor attingere" — luce enim clarius est haec verba non ex Ciceronis sententia dicta esse, sed ad naturam moresque illius veterum temporum oratoris describenda pertinere —, in eo certe prorsus Romanum noster se praebuit, quod in leviorum artium numero poesim habere nunquam dubitavit.[57]) At ex hac re nihil aliud apparet, nisi hanc ei vix dignam esse visam, in qua sola homo vere Romanus omnem operam collocaret, neque vero id potest effici parvi eum poetas duxisse. Notum enim est a Romanis eas solas res graviores appellari esse solitas, quae non tam ad delectationem, quam ad utilitatem vel reipublicae vel singulorum aliquantum valerent. Denique sunt sane etiam pauci alii loci, quibus poetarum gloriam nimis detrectare videtur. At facile, opinor, est ad intellegendum hos quoque minoris esse momenti. Cicero enim persaepe non tam ut artium judex sententiam dixit, quam ex philosophorum consuetudine, quorum plerique etiam apud Graecos — et inprimis quidem Plato — cum sapientiam fere unam hominibus petendam esse putarent, poetas quodammodo despiciebant. Ex eadem igitur sententia judicia illa Ciceronis, de quibus jam paucis agendum est, manavisse videntur. Nam Tusc. 4, 70 ita disserit: „Sed poetas ludere sinamus" et paullo post (§ 71) in poesim amatoriam Graecorum vehementer invehitur. At prioribus verbis videtur id solum voluisse

[56]) Ex iis, quae sequuntur, colligere licet Caesarem re vera non valde carminibus illis delectatum esse judiciumque a Cicerone memoratum per blanditias fecisse.

[57]) cf. Brut. 3; ibid. 70 et 71; d. or. 1, 212.

significare poetarum fabellas ad veritatem illam, quam philosophi quaererent, nullius esse momenti; posterioribus autem non totam poesim, sed certam quandam unius generis maculam non sine jure reprehendit. Ac ne id quidem, quod Tusc. 2, 27 a poetis animos molliri affirmat, ita premendum est, praesertim cum etiam philosophis nonnullis idem opprobrio vertat. Apertissime autem, ne nimiam vim ad cognoscendam Ciceronis de poetarum dignitate sententiam his et talibus locis tribuamus, eo monemur, quod saepe illos magna laude dignos esse profitetur satisque studiose in carminibus legendis versatus est. Atque ut omittam eas laudes, sane minoris ad veritatem momenti, quas in oratione pro Archia habita [58]) in poesim contulit, Catonem in libri, qui ab hoc inscribitur, § 24 illam ceterasque litteras divina studia appellantem facit, ipse autem Quinto fratri (3, 4, 4) scribit ei, qui verus poeta existere velit, divinum quoddam ingenium vel, ut ipsius verbo utar, *ἐνθουσιασμὸν* opus esse neque disci posse poeticam. [59]) Adde, quod non solum jam anno a. Chr. n. 59 Attico scribit (2, 5, 2) sibi statutum esse cum omnibus musis rationem habere et anno 45 eidem narrat (12, 20, 1) se, ut dolorem e reipublicae conditione conceptum minuat, totos dies in litteris consumere, sed etiam d. or. 1, 2, quem librum omnes legere poterant, libere confitetur se a pueris litteris tractandis operam dedisse. Atque quamquam vix dubium est, quin non tam poetices amore, quam orationis excolendae studio commotus admodum juvenis Arati aliorumque carmina in linguam paternam transtulerit, tamen cum etiam posterioribus vitae annis interdum talibus exercitationibus se dedisse videatur [60]), conjicere licet eum haud levem quandam delectationem ex iis percepisse. Melius autem eum satis multum in carminibus legendis versatum esse eo probatur, quod tot multorum poetarum versus in libris suis protulit. Statuendum igitur est poetica

---

[58]) cf. §§ 12—14; 18 et 19; alios.

[59]) cf. etiam or. 109: „Sed quid poetas divino ingenio profero?“ et quae Antonius profert d. or. 2, 194: „Saepe enim audivi poetam bonum neminem . . . . sine inflammatione animorum existere posse et sine quodam afflatu quasi furoris.“

[60]) cf. d. div. 2, 63: „ut nos otiosi convertimus“; Jordan, Kritische Beiträge zur Geschichte der lat. Sprache pagg. 299 sqq.

elegantia ac venustate vehementer Ciceronem gavisum esse, quamquam de carminibus quoque eum saepe non ut artium judicem, sed ut oratorem vel philosophum sententiam fecisse videbimus.

Sequitur, ut, priusquam in Ciceronis de singulis Graecorum poetis sententiam diligentius inquiramus, paucis demonstretur, quomodo de Graecis Romanisque poetis inter se comparatis judicaverit. Quod quodammodo ex iis ipsis potest intellegi, quae initio fere prioris partis de Tusculanarum disputationum prooemio disseruimus. Quibus hoc addendum videtur etiam illo loco Ciceronem, quamquam a falsa sententia proficiscatur, per ambages certam quandam in hac re Graecis praestantiam esse tribuendam concedere. Qua enim alia caussa eum commotum esse putemus, ut satis dubitanter et contorte diceret (§ 3 extr.) „Nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Graecorum gloriae responderunt“ Neque vero ullus invenitur locus, quo poetico ingenio Graecos Romanis superiores esse aperte confiteatur. Cum autem vel minus in contrariam partem de hac re disseruerit, pro certo affirmari potest ipsi quodammodo de Graecorum praestantia persuasum fuisse, quamquam non satis, quanta illa esset et quibus maxime in rebus posita, intellexit. Ac scenicos quidem Graecorum poetas maximos nonnullis locis una cum Romanis ita nominat, ut, etsi disertum judicium non facit, tamen toto sententiarum conexu eo perducamur, ut Graecorum praestantiam eum sensisse statuamus. Ac primum quidem ex hoc genere sunt ea, quae in libris de finibus (1, 4) de hac re inveniuntur: „Quis enim tam inimicus paene nomini Romano est, qui Ennii Medeam aut Antiopam Pacuvii spernat aut rejiciat, quod se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat?“ [61]) Quod autem Tusc. 2, 5, postquam monuit homines Romanos, ut philosophiae quoque laudem languenti jam Graeciae eriperent, pergere audet: „Sicut omnes reliquas, quae qui-

---

[61]) Idem locus (§ 5) aptissimus est, ex quo cognoscamus, quantum Cicero superbiae Romanorum tribuere sit solitus. Dicit enim: „A quibus“ — i. e. ab iis, qui Latinas litteras oderunt — „tantum dissentio, ut, cum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Atilii mihi legendam putem.“ Ad rem ipsam cf. etiam d. opt. g. or. 18; Ac. post. 1, 10.

dem erant expetendae, studio atque industria sua majores transtulerunt" non tam in universum, quam de sua ipsius aetate dixisse videtur. Neque magis alio quodam loco (Tusc. 2, 48 et 49) probatur Romanorum poetas scenicos ei majores Graecis visos esse. Dicit enim certos quosdam Pacuvii versus magis sibi placere, quam ea Sophoclis verba, quae ille vertit. Sed primum etiam minus bono poetae contingere potest, ut nonnulla aptius meliore proferat, tum non tam pulchriores, quam viro forti digniores, Pacuvii versus esse Cicero affirmat ac vix dubitari potest, quin nostrae quoque aetatis poetae in hac quidem re Latinum potius, quam Graecum poetam imitandum sibi propositauri sint. Quin etiam hoc vere potest affirmari ex hac ipsa re, quod Cicero ita premat nonnullorum versuum — sunt enim alii loci sane perpauci similes ei, quem attuli — Latinorum praestantiam, satis luculenter apparere universe eum in contrariam partem sensisse. Quae sententia etiam nonnullis aliis locis confirmatur, e quibus — si quis accuratius rem quaerit — satis perspicitur, quantum Graecis tribuerit poetis. Nam de fin. 2, 115, ubi nonnullos ex optimorum poetarum numero ei proferre in animo est, tres Graecos — Homerum, Archilochum, Pindarum — neminem Romanum nominat. Deinde or. 4 poetarum principes appellat Homerum, Sophoclem, Archilochum, Pindarum, quamquam ne Graecorum nimis studiosus videatur, addit „ut de Graecis loquar." Accedit quod d. deor. nat. 1, 107 ex clarissimorum hominum numero Romulo et Numae, Pythagorae et Platoni Homerum et Archilochum adjecit, nullum Latinum poetam. Praeterea sunt multi loci, qui quamquam non ad ipsos poetas pertinent, tamen non parvi videntur momenti. E quibus sunt verba illa Crassi (d. or. 3, 137): „Ut virtutis a nostris, sic doctrinae sunt ab illis exempla repetenda." [62]) Idemque Crassus d. or. 1, 196, sine dubio ex Ciceronis sententia, tacite profitetur doctrina Romanos inferiores fuisse Graecis, nam summis laudibus Romam cumulans nihil de doctrinae in hac urbe cultu atque praestantia profert.

---

[62]) In doctorum numero Romani poetas quoque habuerunt cf. Tusc. 1, 3: „Nam cum apud Graecos antiquissimum e doctis genus sit poetarum" et notissimum illud Horatii (carm. 1, 1, 29 et 30):

„Me doctarum hederae praemia frontium
Dis miscent superis".

Accedit autem argumentum gravissimum. Nam ut omittam permultos versus Graecos Latine conversos in libris rhetoricis et philosophis inveniri, nonne eximia Graecorum admiratione factum est, ut in epistulis, in quibus verissime profitetur, quid sentiat, Graecis versibus etiam saepius, quam Latinis uteretur? Quamquam enim vix dubitari potest, quin ex parte ostentationis studio commotus eos attulerit, tamen id ipsum facere non potuit, nisi satis magnum poetis Graecis tribuisset studium.

His in universum disputatis jam quaerendum est, quid de singulis poetis Graecorum senserit. Hoc ut intellegamus, non satis erit eos respicere locos, ubi de his diserta fert judicia, praesertim cum pauca inveniantur eaque fere omnia nimis universe prolata: addenda est primum magna pars eorum locorum, quibus de Romanorum poetis agitur, nam cum alii, tum scenici aut plane aut magna ex parte e Graecis pendent: tum videndum est, quorum maxime poetarum versus vel Graece vel Latine in medium proferre soleat. Ac ne ita quidem quaestione instituta semper ad finem prorsus certum ac definitum perveniemus: pro certo enim affirmare licet eum nonnullos poetas, e quorum carminibus unum alterumve scriptis inseruit versum, parum novisse, versus autem ex iis sumpsisse libris, quibus in scriptis rhetoricis vel philosophis elaborandis ad scientiam de Graecorum doctrina et litteris augendam uti solebat: id quod de iis maxime versibus suspicari possumus, qui proverbii aut sententiae speciem prae se ferunt. Praeterea Cicero ex tota animi sui natura ac conditione et facilius, quam alii, eo potuit pervenire, ut non tam ex sua ipsius sententia, quam ex usitata eorum, quorum in his rebus valebat auctoritas, opinione judicaret, neque, cum magis degustasset, quam perdidicisset, poetas, satis firmam de his rebus sententiam concepisse videtur. — Ea autem quaestio, utrum veteres illos Graecorum poetas, quos classicos vocare solemus, magis amaverit, an recentiores, qui Alexandriae maxime floruerunt et quos inde a Catullo poetae Latini magna elegantia et venustate solebant imitari, hoc loco in medio est relinquenda, nam cum quid de singulis poetis senserit, intellexerimus, ea quoque res erit dijudicata. Accedendum igitur jam est ad hanc rem gravissimam. Vidimus autem principes locos in diversis carminum generibus eum tribuere videri Homero, Archilocho,

Sophocli, Pindaro. Sed ex ejus operibus satis intellegi potest in Homero et Sophocle multum eum collocasse studium, Archilochi autem et Pindari carmina vix novisse.

Ac primum quidem quam diligenter legerit quantoque amore complexus sit Homerum, ex omnibus ejus libris facillime potest intellegi. Saepissime enim eum nominat et Iliadis vel Odysseae versus vel Graecos vel in Latinum a se ipso conversos profert; exempla e veterrimis temporibus petita si ei opus sunt, persaepe Homeri heroes commemorat. Neque mirumhoc est; nam eum apud veteres singularem quendam auctoritatis locum obtinuisse atque etiam Romanis non tam Graecorum, quam omnium gentium poetam visum esse constat, quamquam postea, cum Vergilius exstitisset, erant, qui hunc aut parem Homero aut etiam majorem esse affirmarent. Ingenti autem illa Homeri admiratione factum est, ut Top. 55 affirmet illum propter excellentiam commune poetarum nomen efficere apud Graecos suum. Quid autem ipse de hoc senserit, d. div. 2, 97 ita in medium protulit: „At certe similis nemo Homeri". Omitto locos bis jam allatos, ubi inter singulorum poesis generum principes hunc primo loco nominat. Dubitari non potest, opinor, quin poeta omnium summus etiam a Cicerone Homerus sit existimatus. Tamen vix inveniuntur loci, ubi accuratius, quibus maxime in rebus magnitudo et pulchritudo illius sibi positae esse videantur, exponat. Minime enim judicii de poeta Homero vice fungi possunt, quae anno a. Chr. n. XLV. (ad fam. 13, 15, 2) Julio Caesari scribit: „Itaque ab Homeri magniloquentia confero me ad vera praecepta *Εὐριπίδου*", nam ex sententiarum conexu perspicuum est non tam ad artem poeticam, quam ad justam agendi rationem haec verba esse referenda. Hoc enim illo loco Cicero agit, ut doceat se ad Caesaris partes transgredientem nihil contra virtutis leges facere: affirmat igitur magniloquentius Achillem apud Homerum (Il. 22, 304 et 305) optare:

Μὴ μὰν ἀσπουδεί γε καὶ ἀκλειῶς ἀπολοίμην,
Ἀλλὰ μέγα ῥέξας τι καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι.

Unus vero exstat locus, quo rectissime atque optime eum laudat, quod ita describat omnia, ut quasi oculis ipsis subjici

videantur[63]). Nonnullis autem locis, qui quodammodo huc pertinent, magis ut orator, quam ut venustatis poeticae judex dicit sententiam, velut Brut. 40: „ornatum in dicendo ac plane oratorem“ Homerum appellat: perverse, si quid video. Apparet enim hunc minus ex artis praeceptis, quam ex sensu quodam naturali ita narrasse, ut summam legentibus praebeat delectationem. Ciceronem autem, quamquam sine dubio Homerum vehementer admirabatur, hoc parum intellexisse nec perspexisse hunc ea maxime re a ceteris differre poetis, quod naturam fere solam ducem sequeretur, aliis quoque ex locis luculenter cognoscitur. Interdum enim ejusmodi ei tribuit cogitationes, quae quin ab ejus animo sensuque longissime disjuncta fuerint, dubitari vix possit. An quisquam negaverit perverse eum judicare, cum, postquam exposuit sine dubio consulto Homerum ita rem instituisse, ut Ulixes non tam pulcherrimis Sirenum cantibus, quam spe cognitionis augendae alliceretur, ita pergere non dubitet (d. fin. 5, 49): „Vidit Homerus probari fabulam non posse, si cantiunculis tantus vir irretitus teneretur: scientiam pollicentur, quam non erat mirum sapientiae cupido patriae cariorem esse. Atque omnia quidem scire, cujuscumque modi sint, cupere curiosorum, duci vero majorum rerum contemplatione ad cupiditatem scientiae summorum virorum est putandum.“ Verum enim si quaerimus, et cantus Sirenum pulchritudine vehementissime commotum esse et satis fuisse curiosum Ulixem luculenter Homerus dicit[64]). Sunt quoque alii loci, ubi in eundem judicii errorem Cicero incidit. Nam d. div. 2, 25 ita disserit: „Si . . . nihil fit extra fatum, nihil levari re divina potest. Hoc sentit Homerus, cum querentem Jovem inducit, quod Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset.“ (cf. Il. 16, 431—38). — Neque aliter judicandum est de iis, quae

---

[63]) cf. Tusc. 5, 114: Traditum est etiam Homerum caecum fuisse. At ejus picturam, non poesin videmus. Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formaque pugnae, quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum non ita expictus est, ut quae ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit?

[64]) Credibile est eam quoque ob caussam, ut ab omni curiositatis suspicione Ulixem removeret, Ciceronem verba *πολλὰ εἰδώς* l. l. minus accurate verbo „doctior“ vertisse.

d. div. 2, 63—65 de Calchantis ex numero passerum vaticinatione disputat, aut de his verbis (Tusc. 1, 65): „Fingebat haec“ (Ganymedem propter formam a dis raptum esse) „Homerus et humana ad deos transferebat: divina mallem ad nos.“ Ne vero inique de Cicerone judicemus, considerandum est plerosque veteres scriptores eandem de Homero sententiam amplexos esse: maxime autem plurimos Graecorum philosophos, quos in suis de philosophia libris Cicero sequebatur, solitos esse veterum poetarum fabulas aut argumentis a ratione petitis refellere aut, si ullo modo fieri poterat, ad suam doctrinam firmandam adhibere. Velut d. deor. nat. 1, 41 C. Vellejus, qui Epicuri doctrinam defendens inducitur, Chrysippum acerrime exagitat, quod secundo suo de natura deorum libro Orphei, Musei, Hesiodi, Homeri fabellas accommodare voluerit ad ea, quae ipse primo libro de dis immortalibus dixisset. Itaque Cicero, cum ipse quoque tales cogitationes Homero tribuit, nihil fecit, quam ut doctissimorum Graecorum consuetudinem sequeretur[65]. Quanta autem in eo fuerit Homeri admiratio, melius, quam ex judiciis, cognosci potest ex eo, quod, ut jam supra dictum est, permultos ex omnibus fere Iliadis et Odysseae partibus versus aut Graece aut Latine protulit[66]. Qua ex re

---

[65]) Ad ea, quae de Homero exposui, cf. H. Walther, de scriptorum Romanorum usque ad Vergilium studiis Homericis. 1867.

[66]) Equidem hos inveni:

I. Graece afferuntur

(interdum leviter mutati aut memoriae lapsu aut propter enuntiati formam)

1. Ex Iliade.

1) 1, 174 et 175 — ad fam. 3, 7, 6.
2) 2, 298 — ad Att. 6, 5, 2.
3) 2, 674 (= 17, 280; Od. 11, 470; ibid. 551) — ad Att. 16, 5, 5.
4) 4, 182 (= 8, 150) — ad Q. fr. 3, 9, 1; ad Att. 9, 9, 3.
5) 5, 428 et 429 — ad Att. 14, 13, 2.
6) 6, 181 — ad Att. 2, 16, 4.
7) 6, 208 — ad fam. 13, 15, 2; ad Q. fr. 3, 5 (al. 6), 4.
8) 6, 236 — ad Att. 6, 1, 22.
9) 6, 442 (= 22, 105) — ad Att. 2, 5, 1; 7, 1, 4; 7, 12, 3; 8, 16, 2; 13, 13, 2; 13, 24.
10) 7, 93 — ad Att. 6, 1, 23; 16, 11, 6.
11) 9, 228—30 — ad Att. 14, 13, 1.
12) 9, 524 — ad Att. 7, 11, 3.

et ex loco illo supra allato (d. div. 2, 63): „Sic apud Homerum, ut nos otiosi convertimus, loquitur Agamemnon“ licet colligere

13) 10, 93 et 94 — ad Att. 9, 6, 4.
14) 10, 224 — ad fam. 9, 7, 1; ad Att. 9, 6, 6.
15) 11, 654 — ad Att. 13, 25, 3.
16) 12, 243 — ad Att. 2, 3, 3.
17) 16, 112 et 113 — ad Att. 1, 16, 5.
18) 16, 385—88 — ad Q. fr. 3, 7, 1.
19) 18, 22 (= Od. 24, 315) — ad fam. 13, 15, 1.
20) 18, 96, 98, 99 — ad Att. 9, 5, 3.
21) 18, 112 (= 19, 65) — ad Att. 7, 1, 9; 10, 12, 4.
22) 18, 309 — ad Att. 7, 8, 4.
23) 22, 100 — ad Att. 2, 5, 1; 7, 1, 4.
24) 22, 159 — ad Att. 1, 1, 4.
25) 22, 268 — ad Att. 1, 15, 1.
26) 22, 304 et 305 — ad fam. 13, 15, 2; ad Att. 10, 1, 1.
27) 24, 369 (= Od. 16, 72; 21, 133) — ad Att. 2, 9, 3.

2. Ex Odyssea.

1) 1, 271 (= ibid. 305) — ad Att. 4, 7, 3.
2) 1, 302 — ad fam. 13, 15, 1.
3) 3, 22 — ad Att. 9, 8, 2.
4) 3, 26 et 27 — ad Att. 9, 15, 4.
5) 3, 169 — ad Att. 16, 6, 1; ibid. 13a, 1.
6) 3, 171 et 172 — ad Att. 16, 13a, 2.
7) 7, 258 — ad fam. 13, 15, 1.
8) 9, 27 et 28 — ad Att. 2, 11, 2.
9) 9, 33 et 34 — ad Att. 7, 1, 2.
10) 9, 350 — ad Q. fr. 3, 9, 2.
11) 9, 513 — ad Q. fr. 1, 2, 1.
12) 11, 634 — ad Att. 9, 7, 3.
13) 12, 209 — ad Att. 7, 6, 2.
14) 20, 18 — ad Att. 9, 15, 3.
15) 22, 412 — ad Att. 4, 7, 2.

II. Latine afferuntur hi loci.

1. Ex Iliade.

a) *Versibus inclusi.*

1) 2, 299—330 — d. div. 2, 63 et 64.
2) 6, 201 et 202 — Tusc. 3, 63.
3) 7, 89—91 — d. glor. lib. II. fr. 1.
4) 9, 236 et 237 — d. div. 2, 82.
5) 9, 363 — d. div. 1, 52.
6) 9, 646—48 — Tusc. 3, 18.
7) 19, 226—29 — Tusc. 3, 65.

etiam posterioribus vitae annis studiose eum in his carminibus legendis versatum esse. Itaque cum constet Homerum a Cicerone non solum valde laudatum, sed etiam magno cum studio lectum esse, nihil est, cur dubitemus, quin hic summam ei tribuerit admirationem, quamvis non propriam ejus virtutem perspiceret.[67])

Ex reliquis autem Graecorum epicis carminibus aut perpauca aut omnino nullum legisse videtur. Primum enim, etsi Brut. 191 Antimachi, quem clarum poetam nominat, Thebaida — titulum non profert, neque vero dubium est, quin hoc carmen significare voluerit — cum aliis colloquens „magnum illud, *quod novistis* volumen“ appellat, tamen mihi persuadere non possum eum illud carmen accuratius cognitum habuisse. Nam cum sine dubio libenter faciat, ut poetarum nominibus versibusque afferendis, quam multa legerit, ostendat, ex eo, quod nullo loco versum Antimachi affert, satis dilucide apparere mihi videtur parum eum illi carmini studuisse. Quod autem illius dictum „*εἷς ἐμοὶ μύριοι*“ ad Att. 16, 11, 1 protulit et Brut. 191 Latine expressit, nihil ad rem; nam haec verba non ex illius carmine sumpta sunt, sed ab eo, ut ipsa Ciceronis verba docent, de Platone prolata erant. Nihil igitur est praeter priora illa verba satis incerta, cur putemus eum Antimachi carmen lectione

---

b) *Pedestri oratione.*

8) 1, 249—52 — Cat. 31.
9) 3, 213—15 — d. rep. 5, 11.
10) 7, 211 sqq. — Tusc. 4, 49.
11) 9, 442 et 443 — d. or. 3, 57.
12) 16, 432—38 — d. div. 2, 25.
13) 20, 232—35 — Tusc. 1, 65.

2. Ex Odyssea.

a) *Versibus inclusi.*

1) 12, 184—91 — d. fin. 5, 49.
2) 18, 136 et 137 — d. fat. rell. 3.

b) *Pedestri oratione.*

3) 6, 162 et 163 — d. legg. 1, 2.
4) 10, 494 et 495 — d. div. 1, 88.

[67]) De ejus vertendi arte quid judicandum sit, hoc loco non opus est quaerere. Ceterum conferre licet, quae de hac re V. Clavel l. l. passim disseruit.

tractasse. — Jam Hesiodum quamquam paullo saepius memorat, tamen hoc ita facit, ut mihi persuasum sit eum carmina illius, cui Graeci secundum inter veterrimos poetas tribuebant locum, aut omnino non inspexisse aut certe parum novisse.[68]) Ut enim omittam ne unum quidem locum de illius poetica arte aut dicendi genere apud Ciceronem inveniri, ex omnibus Hesiodi carminibus solam Theogoniam memorat idque ita, ut ex his locis minime colligi possit eum hoc carmen legendo attigisse. Nam cum in illis (d. deor. nat. 1, 36 et 41), quorum alterum jam supra attuli, a C. Vellejo Epicureo Zeno et Chrysippus Stoici vehementer vituperentur, quod Hesiodi fabellis ad suam ipsius doctrinam defendendam uti conati sint, dubium non est, quin Ciceroni hunc locum scribenti libri philosophorum ante oculos versati sint, non Theogonia ipsa. Atque duo illi versus Hesiodei ex carmine illo, quod „*Ἔργα καὶ ἡμέραι*“ inscribitur, in ejus operibus exstantes proverbiorum speciem prae se ferunt omniumque notissimi sunt, ita ut minime argumento esse possint Ciceroni illud carmen notum fuisse. Primum enim haud semel[69]) aut Graece aut Latine profert praeceptum illud:

(εὖ δ᾽ ἀποδοῦναι)
Αὐτῷ τῷ μέτρῳ καὶ λώϊον αἴκε δύνηαι

tum ad fam. 6, 18, 5 ita dicit: „Lepta suavissimus ediscat Hesiodum et habeat in ore:

Τῆς δ᾽ ἀρετῆς ἱδρῶτα[70])

Quae verba quamquam argumento esse videntur illo tempore pueros Romanorum numerum quendam sententiarum ex Hesiodo sumptarum ediscere solitos esse — nam de integris ejus carminibus vix cogitari posse per se apparet — tamen minime probant Ciceronem „Opera et Dies“ accuratius cognita habuisse. — Denique ea, quae ad Att. 7, 18, 4 profert: „Ego autem,

---

[68]) cf. Bergk, Griechische Litteraturgeschichte I, pag. 1024: „Bei den Römern hat Hesiod nur geringe Beachtung gefunden; nur Virgil hat nicht nur in seinem Gedicht über den Landbau, wie er kaum anders konnte, hier und da seinen Vorgänger vor Augen, sondern scheint auch die genealogischen Gedichte gekannt zu haben.“

[69]) cf. ad Att. 13, 12, 3; Brut. 15; d. off. 1, 48.

[70]) Hunc versum, ut alios locos omittam, Plat. d. rep. 2, 7 (p. 364D) affert.

etsi illud ψευδησιόδειον . . . observo: μηδὲ δίκην“ (sc. δικάσῃς, πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς) argumento esse eum in Hesiodi carminibus legendis operam collocasse nemo, opinor, putabit. — Atque jam omnes attuli Ciceronis locos, qui ad Hesiodum ejusque carmina pertinent. Ejusmodi profecto sunt, ut recte dixisse mihi videar illum haec carmina aut parum aut omnino non novisse. Haec habui, quae de epicorum Graecorum studiis Ciceronianis dicenda putarem.

Sed quoniam de Hesiodi „Operibus et Diebus“ jam exposui, locus idoneus videtur, ubi nonnulla addam de philosophis Graecorum antiquioris temporis carminibus, quorum Cicero mentionem fecit. Quam rem brevissime absolvere licet, cum Empedoclis, Parmenidis, Xenophanis hujusmodi carmina nonnisi raro memoraverit. Novit autem, si quidem iis, quae dixit, fidem habere licet, illorum de rerum natura poemata maximeque delectatus est Empedoclis versibus. Nam d. or. 1, 217 Antonium, quem ipsum carmen illud cognitum habuisse vix credibile est[71]), dicentem inducit illum egregium poema fecisse et Ac. pr. 2, 74 ipse Lucullo ita respondet: „Furere tibi Empedocles videtur[72]), at mihi dignissimum rebus iis, de quibus loquitur, sonum fundere.“ Quas laudes vix in eum conferre potuit, nisi partem certe carminis ejus legisset. Parmenidem autem et Xenophanem eodem loco minus bonos versus, quam illum, fecisse dicit. Aliud vero de poetica horum facultate judicium cum apud eum non exstet, nihil jam habeo, quae huic parti adjiciam.

Sequitur, ut quam accuratissime quaeramus, quid de lyricis qui vocantur poetis, Cicero senserit. Ac primum quidem ut nonnulla in universum disputem, vix dubitari potest, quin hoc carminum genere minus quam ceteris delectatus ac minore studio in eo versatus sit. Primum enim lyrica carmina per se minus idonea sunt, quae exercitationum materiam et exempla oratori praebeant; deinde quia minus sententias, quam sensus pingunt, in libris de philosophia conscriptis ad opiniones vel firmandas vel infringendas vix his versibus uti poterat Cicero; tum non is erat,

---

[71]) cf. cum reliqua, quae d. or. 2, 59—61 disserit, tum haec (§ 61): „Poetas omnino quasi alia quadam lingua locutos non conor attingere.“

[72]) cf. Luculli verba ibid. 14.

qui magnam ex sensuum descriptione perciperet delectationem neque unquam lyrica carmina pangere videtur conatus esse sed ea praeter cetera ei probabantur carmina, quae aut grandi et quasi oratorio dicendi genere aut sententiarum copia ceteris praestabant; postremo illo vitae tempore, quo sine dubio et plurima copia et acerrimum studium carminum legendorum ei erant, non multa exstabant carmina Latina lyrica, Graecis autem hujusmodi poematis legendis perpauci Romani videntur operam dedisse. Jam vero ut ad singula veniamus, ita quaestionem instituere in animo mihi est, ut primo loco de iis disputem poetis lyricis, quibus primas Cicero tribuit, tum de ceteris omnibus. Itaque jam agendum est de Archilocho et Pindaro, quos principes in suo quemque genere a Cicerone appellari jam vidimus.[73]) Tamen tantum abest, ut ex libris ejus libenter eum ac studiose in horum carminibus legendis versatum esse appareat, ut equidem valde dubitem, num vel pauca horum poemata noverit. Primum enim pauci illi loci, qui quodammodo ad Archilochum spectant, ejusmodi sunt, ut vix quidquam certi ex iis possimus colligere. Nam ex eo, quod d. deor. nat. 3, 91 dicit: „Neque enim, quem Hipponactis jambus laeserat aut qui erat Archilochi versu volneratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso continebat“ hoc solum apparet, quod argumento vix eget, eum scivisse acerbissimos et mordacissimos Archilochi jambos esse. Idemque significare videtur Attico scribens (2, 20, 6): „Comitia Bibulus cum Archilochio edicto in ante diem XV. Kal. Nov. distulit“ atque eidem de eadem re (2, 21, 4): „Itaque Archilochia in illum edicta Bibuli populo ita sunt jucunda . . .“ Postremus autem, qui de hac re exstat, locus vix dignus videtur, de quo plura loquar: scribit enim haec ad Atticum (16, 11, 2): „Quod vereris, ne ἀδόλεσχος mihi tu: quis minus? cui, ut Aristophani Archilochi jambus, sic epistola longissima quaeque optima videtur.“ Accedit, quod ne unus quidem versus in ejus libris invenitur, quem Archilochi esse constet. Sane Th. Bergk, poet. lyr. Gr. p. 1326 ed. III. ad versus:

πολλὰ δ' ἐν μεταιχμίῳ
Νότος κυλίνδει κύματ' εὐρείης ἁλός,

---

[73]) cf. or. 4; d. fin. 2, 115; d. deor. nat. 1, 107.

qui sunt ad Att. 6, 3, 1, haec adnotat: „Archilochi videntur versus, quo poeta saepius utitur Cicero.“ At vereor, ne audacius, quam verius, hoc dixerit. Eae enim caussae, quas in indice lectt. Marburg. sem. hib. 1845/46 pagg. 9 et 10 ad confirmandam suam sententiam profert, non magni sunt momenti. Atque in hoc quoque nescio an erraverit, quod affirmat L. Diudorfium recte vidisse in verbis illis ad Att. 5, 12, 1: „Inde Gyarum saevo vento, non adverso: . . . jam nosti *ἄφρακτα* Rhodiorum; . . . itaque erat in animo nihil festinare, nec Delo movere, nisi omnia *ἀκρωτηρίων οὔρια* vidissem“, delitescere Archilochi fragm. 54: *Ἀμφὶ δ' ἄκρα Γυρέϊον* (Th. Bergk vult: *Γυρέων*)

ἄκρον ἵσταται νέφος

Σῆμα χειμῶνος . . .

Nam et Ciceronis verba modo prolata et ea, quae alias de Archilocho eum dixisse vidimus, parum apta sunt ad hanc sententiam confirmandam. — Quae cum ita sint, contendere audeo Ciceronem in Archilochi carminibus aut parvum aut nullum collocasse studium, tam eximium autem in poetarum numero locum magis ex eorum, quos sequi solebat, auctoritate, quam ex sua ipsius cognitione ei dedisse. Quamquam enim concedo Archilochi versus parum idoneos fuisse, quibus ita uteretur, ut in libris philosophis et rhetoricis plerisque uti solebat poetarum locis, tamen aptissime, opinor, hunc et illum ejus jambum in epistulis ad Atticum datis in suos inimicos transferre potuit, si accuratius haec carmina maledica habuisset cognita.

Sed jam ad Pindarum, quem una cum Archilocho a nostro in poetarum principibus numerari vidimus, procedat oratio. Ac ne in hujus quidem carminibus Cicero studiosius videtur versatus esse. Neque enim quidquam de arte ejus poetica et genere dicendi profert, tres autem illos locos Pindaricos, qui apud eum inveniuntur, num ex ipsis illius carminibus sumpserit, non satis constat. Primi enim (fr. 197 Bergk) qui ad Att. 13, 38, 2 legitur, altera pars:

πότερον δίκᾳ τεῖχος ὕψιον
ἢ σκολιαῖς ἀπάταις

etiam a Platone d. rep. 2, 8 (pag. 365 B.) in medium profertur,

ita ut possit cogitari ab eo Ciceronem haec verba esse mutuatum [74]), altera:

δίχα μοι νόος ἀτρέκειαν εἰπεῖν

quodammodo sententiae prae se fert speciem; secundus autem locus (ad Att. 12, 5, 1)

Ἄμπνευμα σεμνὸν Ἀλφειοῦ,

cum sit initium primi Nemeaeorum carminum fortasse in aliquo ex iis libris Graecis erat memoratus, quibus ad litterarum Graecarum scientiam amplificandam Cicero usus esse videtur denique Cobetus, var. lectt. p. 476 ed. II. recte vidisse mihi videtur verba sic tradita (ad Att. 10, 10, 3):

σὺν θεῷ τοι λέγω

facillima conjectura mutanda esse in

σύνες ὅ τοι λέγω.

Sunt autem haec verba Pindari (fr. 82 Bergk), at Cobetus rectissime judicat Ciceronem ea non ex hujus ipsius carminibus, sed ex Platonis Phaedro (p. 236 D) sumpsisse; minime igitur probant illum haec carmina legendo tractasse. Ac sine dubio, quoniam magnus in Pindari carminibus inest sententiarum numerus, harum compluribus, si eas satis cognitas habuisset, ad illustrandas opiniones suas usus esset. Recte autem, si quid video, affirmare licet Ciceroni, ut erat Romanus, universum Pindari dicendi genus non valde esse probatum: praebet enim non solum fere nimiam verborum granditatem, sed etiam magnas ad intellegendum difficultates.

Sequitur, ut proferam perpauca illa, quae de ceteris Graecorum lyricis poetis apud Ciceronem exstant. Ac primum quidem quaerendum est, num quid certi appareat ex his verbis (Tusc. 4, 71): „Quid denique homines doctissimi et summi poetae de se ipsis et carminibus edunt et cantibus? Fortis vir in sua republica cognitus quae de juvenum amore scribit Alcaeus! nam Anacreontis quidem tota poesis est amatoria; maxume vero

---

[74]) Ex iisdem libris Platonis etiam alios locos sumpsisse videtur. Conferatur, si libet, locus supra laudatus d. rep. 2, 7 (p. 364 D) cum ep. ad fam. 6, 18, 5 et ejusdem operis 8, 14 (p. 563 C) cum ep. ad Att. 5, 11, 5: *οἵαπερ ἡ δέσποινα.*

flagrasse amore Rheginum Ibycum apparet ex scriptis." Significare enim hoc loco Cicero videtur se Alcaei, Anacreontis, Ibyci carmina legendo tractasse neque quidquam per se impedimento est, quominus hoc credamus. At sunt quoque caussae, quae moneant, ne nimiam Ciceroni fidem habeamus. Primum enim nullus omnino ex illorum carminibus in Ciceronis libris exstat versus, tum Anacreontis et Ibyci nusquam praeterea mentionem facit, Alcaei semel, sed ita, ut eadem atque antea remaneat dubitatio [75]); denique, cum satis constet Ciceronem saepius ita dicere, ac si ipsius conditoris sectae alicujus philosophorum in medium proferat doctrinam, re vera autem e posteriorum sententia disserere [76]), satis credibile est etiam ex Alcaei, Anacreontis, Ibyci carminibus perpauca eum novisse ac magis aliorum, quam sui ipsius loco supra laudato protulisse opinionem. Quae cum ita sint, in medio relinquenda est quaestio. — Ex reliquis autem Graecorum poetis melicis et jambicis neminem legisse videtur: ei enim loci, ubi Hipponactem jambographum illum acerbissimum et Stesichorum Himeraeum carminum melicorum scriptorem memorat, minime probant in horum carminibus legendis eum versatum esse. Atque de illo quidem duo exstant loci, quorum alterum jam supra attuli, altero carminum illius acerbitas alio quodam modo significatur, cum Cicero dicat (ad fam. 7, 24, 1): „Eumque" (Tigellium) „addictum jam tum puto esse Calvi Licinii Hipponacteo praeconio." De Stesichoro autem Verr. 2, 2, 87, cum in statuam ejus oratio inciderit, haec profert: „Qui fuit Himerae, sed et est et fuit tota Graecia summo propter ingenium honore et nomine", quae sine dubio dicere potuit, etiamsi nullum ejus versum legerat. Praeterea idem una cum aliis Cat. 23 hanc ob caussam memoratur, quia senectus

---

[75]) Legimus enim d. deor. nat. 1, 79 haec: „Naevus in articulo pueri delectat Alcaeum". Quae verba cum Cicero scriberet, quamquam fortasse certum quendam hujus poetae versum spectavit, tamen hoc quoque cogitari potest apud aliquem scriptorem Graecum eum haec invenisse.

[76]) cf., ut alia omittam, Deuerling l. l. p. 50: „Cicero kannte von Plato und Aristoteles nur die populären Schriften. Was er sonst über ihre Lehren sagt, entlehnt er stets späteren Quellen und Gleiches gilt sogar von Epicur, den er nach Phaedrus darstellt, obgleich er sich den Schein giebt, sich aufs Original zu stützen."

eum non coegerit in studiis suis obmutescere; denique versum ejus (ad Att. 9, 13, 1):

οὐκ ἔστ' ἔτυμος λόγος,

quem *Παλινῳδίας εἰς Ἑλέναν* initium fuisse Plato testatur, mox solemnem inter doctos homines retractandi formulam factum esse iure censet Ernestius in Orellii Onom. Cic. III, p. 71 s. v. De Simonide paullo post videbimus. Ceterorum autem lyricorum, ut Alcmanis, Terpandri, Sapphus, aliorum ne nomina quidem apud Ciceronem exstant.[77])

Relinquitur, ut de iis poetis nonnulla addam, qui elegis maxime et epigrammatis poeticam sibi pepererunt gloriam. Ac primum quidem e Solonis carminibus — illi enim loci, ubi hujus in legibus condendis aut in republica administranda virtutem laudibus effert, minime huc pertinent — duorum locorum facit mentionem, alterius et Tusc. 1, 117 et Cat. 73, utroque loco cum Graecis verbis locum quendam ex Ennii elogio comparans, quem meliorem esse affirmat — quamquam hoc sine dubio non tam ad poeticam venustatem, quam ad cogitandi rationem referendum est — alterius Cat. 26 et 50. At cum illi versus sint notissimi, posterior autem praeterea sententiae prae se ferat speciem, argumento esse non possunt Solonis carmina eum perlegisse magnamque ex iis percepisse voluptatem, quamquam per se haud incredibile est Ciceronem, ut accuratius perspiceret illius de re publica administranda sententiam, etiam carminibus ejus legendis operam dedisse. — Simonidis vero, qui non solum propter carminum melicorum suavitatem, sed etiam propter epigrammatum elegantiam summa floruit inter Graecos laude, poemata vel minus cognita habuisse videtur. Quamquam enim haud raro ejus mentionem facit, tamen omnes fere hi loci ad solam vitam[78]), maxime autem ad eximiam memoriam[79]) ejus pertinent; de poetica vero ejus facultate unus exstat locus (d. deor. nat. 1, 60) isque tam universe dictus, ut nullius fere sit momenti. Cotta enim ex sententia sine dubio Ciceronis — Simonidem non poetam solum suavem, verum etiam ceteroqui doctum sapien-

[77]) Nam quod Verr. 2, 4, 125 et 126 de statua Sapphus Silanionis opere verba facit, nihil ad rem.

[78]) cf. d. rep. 2, 20; Cat. 23; d. div. 1, 56.

[79]) cf. d. or. 2, 351—53; ibid. 357; d. fin. 2, 104.

temque tradi dicit. Maxime autem Ciceronem Simonidis carmina parum novisse ex eo videtur perspici posse, quod nullus alius apud eum invenitur hujus versus, nisi notissimum illud epigramma in Spartiatas, qui apud Thermopylas pro patria morti se dederunt. Nam ex eo, quod loco jam supra allato (d. or. 2, 352) carmen illud in Scopam a Simonide factum memorat, non sequitur id ei notum fuisse. Apparet enim totam narrationem illo loco prolatam ex Graeco aliquo scriptore sumptam esse. Tyrtaei autem et Theognidis, ut alios omittam, ne nomina quidem profert. Sed haec hactenus: jam enim perspicuum esse puto Ciceronem parum legisse carmina lyrica Graecorum neque ita magnam ex his percepisse delectationem: quibus autem de caussis hoc factum esse videretur, initio hujus partis exponere conatus sum.

Quae cum ita sint, jam licebit ostendere, quid de poetis scenicis Graecorum senserit. Cui poetarum generi illum magis, quam ceteris, studuisse nemo nescit neque mirum id est, quia non solum ceteri quoque illius aetatis Romani fere omnes fabulas, quippe quae ad hujus populi naturam atque indolem aptissimae essent, summo amplectebantur studio, sed etiam maximus quisque usque ad illud tempus Romanorum poeta fabulis inprimis ad exemplum Graecorum conscribendis haud infeliciter operam dederat. Quamquam, si quis Ciceronis libros accuratius perlegerit, facile eum arbitror concessurum ne hujus quidem poetarum Graecorum generis omnes, qui eximia quadam laude digni videntur, illi satis notos fuisse, nam, si quid video, ex tragicis ad solos illos tres principes Aeschylum, Sophoclem, Euripidem; ex comicis ad unum Menandrum majore accessit studio.

Ac primum quidem de comoediae Graecae principibus Cicero aliter judicasse, quam nos solemus, vix negari potest: Aristophanes enim, quem omnes hujus aetatis viri docti omnium maximum poetam comoediae Graecae sine ulla dubitatione appellant, haud ita saepe apud Ciceronem memoratur. Qua ex re jure colligere possumus ab eo non plurimi illum poetam esse aestimatum. Cui opinioni non obstat locus ille d. legg. 2, 37, ubi is facetissimus veteris comoediae poeta appellatur, quoniam hic non de universa Graecorum comoedia sermo est. Cum autem

Aristophanis aemulos Cratinum et Eupolin vel minus novisse videatur, per se verisimillimum est eum hoc judicium non tam ex sua ipsius sententia, quam ex eorum Graecorum, quos in his rebus secutus est, auctoritate fecisse. Quae opinio profecto non infirmatur hoc loco (ad Q. fr. 3, 1, 19): „Dedit mihi epistolam legendam tuam, quam paullo ante acceperat, Aristophaneo modo, valde mehercule et suavem et gravem: qua sum admodum delectatus.“ Nam facillime cogitari potest scivisse eum, quo fere modo Aristophanes scribere soleret, etiamsi aut nullam aut perpaucas ejus fabulas ipse legerat. Atque ii quoque loci, quibus certos quosdam Aristophanis versus significare videtur, omnes ejusmodi sunt, ut non satis probent eum nonnullas hujus fabulas legisse neque potius alium scriptorem Graecum secutum esse. Ita judicandum est de loco jam allato d. legg. 2, 37, qui ad comoediam Horarum nomine inscriptam spectare videtur[80]), neque minus de verbis his (or. 29) „Pericles si tenui genere uteretur, nunquam ab Aristophane poeta fulgere, tonare, permiscere Graeciam dictus esset“, quae Latine redduut Acharnensium versus 530 et 531

Ἐντεῦθεν ὀργῇ Περικλέης οὑλύμπιος
ἤστραπτεν, ἐβρόντα, ξυνεκύκα τὴν Ἑλλάδα.

Neque minus parum versatum fuisse Ciceronem in Aristophanis comoediis eo probatur, quod ad Att. 12, 6, 3 confitetur se initio hunc locum falso Eupolidi tribuisse. Deinde versus illi ad Att. 8, 8, 2, quamquam simillimi sunt Acharnensium versibns 659 — 61, tamen ex fabula aliqua Euripidea sunt sumpti, ab Aristophane autem parodia expressi.[81]) Tum is versus, quem Tusc. 1, 41 affert:

„Quam quisque norit artem, in hac se exereat“,

quamquam etiam in Vesparum versu 1431 ita invenitur:

Ἔρδοι τις ἣν ἕκαστος εἰδείη τέχνην,

tamen, ut videtur, vetus erat proverbium ab Aristophane in comoediam illam receptum atque hoc quidem constat eum Ciceroni non ex Aristophane solo notum fuisse; dicit enim loco prolato: „Bene illo Graecorum proverbio praecipitur“; eodemque modo accipienda sunt verba (ad Att. 5, 10, 3): „O illud verum:

---

[80]) cf. Th. Bergk apud Meineke fragm. com. Gr. II, p. 1173.
[81]) cf. Nauck, fr. trag. Graec. Eurip. fr. 910.

"Ἔρδοι τις . . . „Iam vero omnes loci prolati sunt, quibus Cicero aut de Aristophane judicat aut versus ex ejus comoediis profert. Qui quam pauci et quales sint, si quis consideraverit, non dubitabit concedere verisimillimum esse aut omnino nullam aut perpaucas comoedias hujus poetae ei notas fuisse. Adde, quod etiam aliis ex rebus satis cognoscitur Aristophanis comoedias parum eum tractasse. Nam duo tantum, quod sciam, exstant loci, quibus consuetudo illa veterum comicorum, ex qua homines in civitate potentes, praesertim si ipsi a contraria parte stabant, exagitare atque irridere solebant, in memoriam vocatur.[82]) — Ex his locis minime colligi posse Ciceronem veteres illas comoedias legisse perspicuum est. Contra autem, quam parvam operam ad eas cognoscendas contulerit, eo videtur probari, quod ne uno quidem loco memorat — ut alios omittam — Aspasiam, Lamachum, Niciam, Demosthenem, Socratem, Euripidem ab Aristophane ceterisque veteribus comicis saepissime esse acerbis facetiis irrisos et quod ex multis illis personis ab Aristophane fictis, e quibus Dicaeopolin, Pithetaerum, Euelpidem memorasse sufficit, ne unius quidem fecit mentionem. Quod ille, quippe qui libentissime, quantum legeret, significaret, sine dubio non omisisset, si veteres Atticorum comicos paullo accuratius cognitos habuisset. Quorum magnitudinem quam non perspexerit, etiam ex eo colligitur, quod non sine quadam assensionis significatione or. 67 eorum profert opinionem, quibus Platonis et Democriti locutio potius videbatur poema, quam comicorum poetarum, „apud quos", ut ipsius verbis utar, „nisi quod versiculi sunt, nihil est aliud quotidiani dissimile sermonis." Hoc enim judicium quamquam in recentis comoediae poetas haud male quadrat, tamen in veterem maximeque in Aristophaneam comoediam

---

[82]) cf. d. rep. 4, 11: Quem illa (comoedia) non attigit vel potius quem non vexavit? cui pepercit? Esto: populares homines improbos, in re publica seditiosos Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum laesit. Patiamur, etsi ejusmodi cives a censore melius est, quam a poeta, notari: sed Periclem, cum jam suae civitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli praefuisset, violari versibus et exagitari in scaena non plus decuit, quam . . . (Cleon praeterea turbulentus civis appellatur Brut. 28); Brut. 224: Saturninus . . . simillimus Atheniensis Hyperboli, cujus improbitatem veteres Atticorum comoediae notaverunt.

minime cadit. Quae cum ita sint, fere pro certo affirmaverim Ciceronem non tam ex sua ipsius cognitione, quam ex eorum, quos secutus est, auctoritate Aristophani laudem tribuisse. Ac facillime explicari potest, qui factum sit, ut parvum studium in hujus comoediis collocaret et haud ita magnam ex iis perciperet delectationem. Neque enim quisquam, quantum scimus, ex poetis scenicis Romanorum comoediam ullam Aristophanis in linguam Latinam converterat, ita ut hac re Cicero permoveri posset, ut ipsius Graeci fabulas legeret; praeterea illae etiam Graece doctis illorum temporum viris multas ad intellegendum praebuerunt difficultates, postremo ob ingentem audaciam, qua potentissimi viri et gravissima reipublicae instituta in his exagitabantur, ab universa ingenii Romanorum indole alienae erant.[83]) — Quae si quis consideraverit, vix mirabitur Cratinum ne semel quidem apud Ciceronem memorari, Eupolin duobus locis, sed ita, ut ex hac re minime colligere liceat ullam ei hujus comici fabulam notam fuisse. Nam Brut. 38 haec inveniuntur: „Non, quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis, cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus esset auditus." et ibid. 59 haec: (*Πειθὼ*) „quam deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse". Primum vero monendum est duos locos ad eosdem poetae illius versus esse referendos. Quo accedit, quod hi versus notissimi facillime ab aliquo rerum scriptore ad genus dicendi Periclis describendum prolati esse poterant.

Iam vero absolutis, quae ad Ciceronis de vetere Atticorum comoedia sententiam cognoscendam opus videbantur[84]), priusquam ad recentem, quae dicitur, progrediamur, haud ineptum videtur pauca addere, ex quibus appareat, quid de Epicharmo, antiquissimo, ut videtur, Graecorum comico, senserit. Quae etiam antea proferre poteram; nam verisimillimum est eum carmen philosophum, quod *περὶ φύσεως* inscribebatur, composuisse; cum autem eam, quam apud veteres habuit gloriam, maximam partem ex comoediis ei redundasse constet, hic locus aptior videbatur, ubi pauca de eo disputarem. Concedendum

---

[83]) cf. l. l. d. rep. 4, 11.

[84]) cf. praeterea d. off. 1, 104, de quo loco postea disputabimus.

autem est, quae de hoc apud Ciceronem inveniuntur, ita in universum esse dicta, ut suspicari tantum liceat, non scire ejus sententiam. Appellatur enim Epicharmus Tusc. 1, 15 „acutus nec insulsus homo, ut Siculus“ et ad Att. 1, 19, 8 „vafer ille Siculus“. Atque etiam pauci illi Epicharmi versus, qui aut proferuntur aut significantur apud Ciceronem, ejusmodi sunt, ut, praesertim cum ne hoc quidem satis constet, quibus ejus operibus sint tribuendi, ex iis quoque minime possit disceptari, utrum omnino Epicharmum ipsum legerit necne. Sententiarum enim, quibus poetam illum Siculum abundasse inter omnes constat, cuncti prae se ferunt speciem[85]). Itaque cum Lorenz l. l. p. 69 passim sine dubio recte contendat sententias Epicharmi mox ex libris ejus excerptas et collectas esse, haud improbabile videtur ex hujusmodi libro Ciceronem quoque eas, quas profert, esse mutuatum. Attamen sunt etiam caussae, quibus, ut ad ipsa Epicharmi opera legenda accederet, Ciceronem commotum esse facile possit cogitari. Nam primum totum hujus poetae scribendi genus, quamquam multo ante Aristophanem erat, tamen magis ad Romanorum et ipsius Ciceronis sensum atque intellegentiam erat accommodatum; tum Plato, quem quasi deum veneratus est, valde Siculum illum videtur admiratus esse; denique verisimile est Ennium hujus ipsius de rerum natura carmen in „Epicharmo“ [86]) conscribendo secutum esse. Haec habui, quae de hac re dicerem; certum autem judicium proferre non audeo.

Sed quoniam vidimus veteribus Atticorum comoediis haud

---

[85]) cf. Tusc. 1, 15:

Emori nolo, sed me esse mortuum nihil aestimo

quibus verbis expressit versum sine dubio corruptum apud, Lorenz in libro qui inscribitur „Leben und Schriften des Koers Epicharmus“ fragm. B (ἄδηλα) 10 sic exstantem:

ἀποθανεῖν ἢ τεθνάναι οὐ μοὶ διαφέρει·

Tusc. 1, 46: animum et videre et audire cf. B 2:

Νόος ὁρῇ καὶ νόος ἀκούει·

ad Att. 1, 19, 8 = B 17:

Νᾶφε καὶ μέμνασ᾽ ἀπιστεῖν, ἄρθρα ταῦτα τᾶν φρενῶν·

ad Q. fr. 3, 1, 23 = B 18:

Γνῶθι, πῶς ἄλλῳ κέχρηται.

[86]) Ex hoc carmine Cicero Ac. pr. 2, 51 hunc servavit versum:

Nam videbar somniare med ego esse mortuum.

ita valde delectatum esse Ciceronem, mediae autem comoediae poetarum mentio apud eum non fit, licebit progredi ad recentis quam dicunt comoediae Atticae poetas. Quos quanti aestimaverit, ex satis multis locis licet perspicere, quamquam saepius hanc ob rem difficile est justum facere judicium, quod non de ipsis Graecorum comoediis, sed de fabulis Latinis ex illis conversis profert sententiam. Nam etsi facile apparet ejusmodi quoque locos haud parvi interdum momenti esse ad rem propositam recte dijudicandam, tamen cavendum est, ne omnia, quae de comoedia aliqua Latina profert, plane ac prorsus ad eam Graecam fabulam, ex qua illam conversam esse scimus, referamus, quia satis constat poetas Latinos non solum liberius ac neglegentius vertere solitos esse, sed ne dubitasse quidem saepius totas scenas alterius comoediae Graecae inserere.

Ut autem jam ad singula veniamus, primum hoc videtur valde memoria dignum a Cicerone ex permagno illo recentioris comoediae Atticae poetarum numero solum Menandrum, principem illum ex omnium consensu hujus generis, nominari[87]), Philemonem autem et Diphilum et Apollodorum, ut omittam alios, alto praetermitti silentio, quamquam nullo modo dubitari potest, quin poetae Romani haud paucas eorum fabulas converterint. Quae cum ita sint, non vereor dicere solius Menandri comoedias Graece lectas esse a Cicerone. Novum igitur jam habemus argumentum, ex quo conicere liceat erraturum, qui putet permagnum fuisse numerum Graecorum librorum, quos Cicero lectione tractaverit. Etsi autem ne de Menandro quidem certum facit judicium, tamen ex eo ipso, quod eum saepius nominat, si quid video, cognoscere possumus hunc Ciceroni, a quo ipsum Aristophanem veteris tantum comoediae facetissimum poetam appellari vidimus, non solum recentiorum, sed omnium comicorum Graecorum principem esse visum. Ac nihil profecto

---

[87]) Satis scio versum illum (Tusc. 5, 25):

„Vitam regit fortuna, non sapientia“

in Chaeremonis *Κενταύρῳ*, quam fabulam alteri tragoediam, alteri comoediam fuisse credunt, ita inveniri:

Τύχη τὰ θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία.

At ex Ciceronis ipsius verbis satis apparet eum versum illum ex Theophrasti Callisthene sumpsisse.

est, cur miremur Ciceronem ita judicasse; negari enim non potest Menandri fabulas facilius a Romanis potuisse intellegi, ita ut majorem iis praeberent delectationem. Et quamquam nullus apud Ciceronem invenitur locus, ubi apertis verbis comicorum principatum tribuat Menandro, tamen quid aliud sibi vult illud (d. opt. g. or. 6): „At Menander Homeri noluit“ (similis esse) „genus enim erat aliud“, quam illi eundem fere in suo genere concedere locum, quem in poetarum epicorum existimatione omnes tribuebant Homero? Accedit, quod vix cogitari potest casu, non consilio factum esse, ut, quotiescunque de comoediis Latinis e Graecis conversis Cicero disputat, ex his semper Menandri proferat fabulas [88]. — Praeterea notissimum illud Ciceronis in Terentium carmen:

Tu quoque, qui solus lecto sermone, Terenti,
Conversum expressumque Latina voce Menandrum
In medium nobis sedatis vocibus ecfers
Quidquid come loquens atque omnia dulcia dicens,

satis, opinor, probat maximi Menandrum a Cicerone esse aestimatum neque metuo, ne nimiae audaciae crimen in me contraham, cum dico extremo maxime versu quodammodo Ciceronis de Menandri comoediis judicium contineri, quamquam occasione oblata futurum fuisse, ut hic paullo etiam magis ab illo laudaretur, suspicari licet. Neque ineptum videtur nonnullos alios Ciceronis afferre locos, qui, quamquam ad Latinas pertinent comoedias, tamen idonei videntur ad illius de Menandro aliisque recentioris comoediae poetis judicium illustrandum. Ac primum quidem d. or. 2, 326 Antonius — ex sententia certe Ciceronis —, ut doceat saepe longam et quodammodo fusam narrationem praeferendam esse brevi et concisae, provocat ad Terentii Andr. vv. 51 sqq. ibidemque 327 ita hos laudat: „Quam longa est narratio! mores adolescentis ipsius et servilis percontatio, mors Chrysidis, vultus et forma et lamentatio sororis, reliqua pervarie jucundeque narrantur.“ Hoc igitur judicium, quo nullum, quod sciam, in universis Ciceronis operibus uberius et magis ad solam poeticam, ut ita dicam, pulchritudinem spectans de ullo poetae alicujus loco invenitur, ex mea

[88]) cf. d. opt. g. or. 18; d. fin. 1, 4; ibid. 1, 7.

opinione recte ad Menandrum potest referri; nam primum memoriae traditum est Terentium accuratius, quam ceteri solebant, fabulas Graecorum expressisse, tum d. fin. 1, 4 in fabellis Latinis ad verbum e Graecis expressis etiam Andria numeratur, ita ut, quamquam haud ignoro hoc non nimis premendum esse, tamen contendere liceat locum quendam ei, quem e Terentio Cicero citat, simillimum etiam apud Menandrum fuisse. Ac si fratrum in illius „Adelphis“ morum notatio Cat. 65 ita laudatur: „Quanta in altero diritas, in altero comitas!“ quis dubitat, quin haec laus in Menandri quoque comoediam cadat? De Caecilio autem nullum ejusmodi apud Ciceronem invenitur judicium, ex quo planius possit intellegi, quid de Graecorum poetis, quos ille secutus est, senserit; nam, quae Cat. 25 de nonnullis illius poetae locis proferuntur judicia, non ad poeticam pulchritudinem, sed ad veritatem sententiarum prolatarum pertinere nemo non intellegit neque magis ad artem poeticam referendum est, quod Cicero Tusc. 4, 69, postquam versus nonnullos Caecilii protulit, ironice dicit: „O praeclaram emendatricem vitae poeticam! quae amorem, flagitii et levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet.“ — Ex iis denique locis, quibus de Plauto agitur, unus quodammodo ad rem propositam pertinet. Dicit enim Cicero d. off. 1, 104: „Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus et Atticorum antiqua comoedia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt.“ Atque quamquam concedo eum hoc loco haud prorsus recte judicasse — vix enim dici potest Plautum veteresque Atticorum comicos priore illo, quod statuit, genere jocandi abstinuisse — tamen hanc ob rem hunc locum non silentio praetereundum esse putavi, quia ex eo apparet Ciceronem, si minus sciret, tamen quodammodo sensisse Plautum propius ad veteris comoediae Atticae accedere similitudinem, quam Caecilium aut Terentium.

Accedit, quod multo saepius, quam ceterorum comicorum Latinorum, Terentii, quem Julius Caesar aptissime „dimidiatum Menandrum“ appellavit, locos Cicero affert, ita ut novum jam habeamus argumentum, ex quo, quantum in eo fuerit Menandri studium, appareat. Fere triginta enim loci ex illius comoediis

apud eum inveniuntur, quamquam sex tantum scripsit fabulas. Ac quamquam non nego hoc aliqua ex parte propterea factum esse, quod ille propius, quam Plautus et Caecilius, a Ciceronis ipsius aetate aberat, tamen haec caussa levior est, quam ex qua sola explicari possit, quod dimidio circiter pauciores Caecilii, cujus etiam nunc quadraginta fere exstant tituli, loci in Ciceronis libris insunt et tres tantum Plauti. Itaque hoc pro certo affirmaverim Terentium, quem iis quidem rebus, quas maxime aestimasse videtur Cicero, sermonis suavitate et subtili morum notatione [89]), proxime ad Menandri similitudinem accessisse vix negari potest, principem comicorum Romanorum Ciceroni visum esse. [90]) Accedit, quod ne hoc quidem fortasse solo casu factum est, quod — ut omittam ex Hecyra ne unum quidem locum apud Ciceronem inveniri — ex triginta fere locis Terentianis tres tantum ex Phormione, quae comoedia ad Apollodori conscripta est exemplum, sumpsit; ceteros ex quatuor illis, in quibus condendis ille Menandrum secutus est. — Ac si quaerimus, quales maxime locos e Caecilii comoediis Cicero proferre soleat, iterum cognoscemus, quam fuerit Menandri studiosus. Primum enim, ne quis miretur pro numero comoediarum ex magna parte ad Menandri, ut videtur, exemplum compositarum paucos illius locos a Cicerone proferri, monendum est Ritschelium (parerga p. 145) magnis caussis allatis affirmare Caecilium posterioribus demum vitae annis coepisse eas Graecorum fabulas, quas sequebatur, accuratius exprimere. Huc accedit, quod eam fortasse ob caussam, quod malus erat auctor Latinitatis — ita enim eum appellat ad Att. 7, 3, 10 [91]) —

[89]) cf. Varro p. 303 Bip.: Terentius in ethesi poscit palmam.

[90]) Dixerit quispiam me neglegere, quae Cicero ipse d. opt. g. or. 2 hac de re professus sit: „Itaque licet dicere et Ennium summum epicum poetam, si cui ita videtur, et Pacuvium tragicum et Caecilium fortasse comicum.“ Ut vero omittam ex sententiarum conexu satis apparere hoc loco eum non tam suam ipsius opinionem, quam eorum, qui in his rebus summum obtinebant auctoritatis locum, sententiam proferre, id ipsum, quod „fortasse“ addidit, argumento est hunc locum non multum de Ciceronis judicio probare. Adde, quod infra videbimus ne id quidem pro certo posse affirmari hunc Pacuvio primum inter tragicos Romanos tribuisse locum.

[91]) cf. praeterea Brut. 258: Caecilium et Pacuvium male locutos videmus.

minus libenter Cicero ejus usus est versibus, quam Terentii, de quo loco modo prolato dicit: „Cujus fabellae propter elegantiam sermonis putabantur a C. Laelio scribi.“ Praeterea ex quatuor Caecilii comoediis, ex quibus, si O. Ribbeck credimus, versus apud nostrum inveniri pro certo affirmari potest, Synephebos et Plocium fabulas a Menandro translatas esse constat, de Ephesio (Ephesione?) autem et Hymnide, cum comoedias eodem modo inscriptas ab illo compositas esse memoriae traditum sit, idem suspicari licet. — Denique locus ille p. Rosc. Am. 46 prolatus, ut Joannem Vahlen demonstrantem audivi, sumptus est ex ea comoedia, quae a nonnullis ὑποβολιμαῖος Chaerestratus inscripta esse dicitur et ad Menandri ὑποβολιμαίου ἀγροικοῦ exemplum facta est. — Extremum est, ut de tribus Plauti locis, qui apud Ciceronem inveniuntur[92]), pauca addam. Satis scio eos non ex iis comoediis, in quibus ille Menandrum secutus est, sumptos esse; minor vero est locorum numerus, quam ex quo certi quidquam possit colligi, et Plautus saepe tam libere vertisse videtur, ut minus colorem et habitum fabulae Graecae servaret, quam suum ipsius inferret. Quin etiam contendere audeo id ipsum, quod Cicero tam paucos illius versus attulerit, quodammodo argumento esse, quanti Menandri scribendi genus aestimaverit. Quis enim est, quin concedat Plautum multo longius ab eo afuisse, quam Terentium et Caecilium?[93]) — Omnia igitur, quae vel de Menandro ipso vel de comicis Romanis eum imitantibus in Ciceronis libris inveniuntur, probant summam illius poetae in hoc fuisse admirationem. Facile igitur credi potest nonnullas quidem ejus comoedias eum legisse,

---

[92]) cf. d. inv. 1, 95; d. or. 2, 39; d. div. 1, 65.

[93]) Sunt sane loci apud Ciceronem, quibus valde laudat Plautum. At equidem facere non possum, quin putem has laudes magis eo consilio ab illo prolatas esse, ut ita quoque, quantum homines vere Romanos veterum temporum admiraretur, ostenderet, quam quia re vera magnam ex illius comoediis cepit delectationem. Plautus enim iis ipsis virtutibus, quas in Terentio Cicero admirabatur, valde caruit, et quamquam loco supra allato (d. off. 1, 104) urbanitas ei tribuitur, tamen jure contendi potest hanc quidem, quam Cicero intellegere solebat, ei defuisse. Quae cum ita sint, assentior iis, quae Lorenz in editione Mostellariae Plautinae p. 45 prooemii, adn. 42 de hac re disserit.

quamquam nullus exstat locus, ubi apertis verbis hoc confitetur, neque usquam Menandri ipsius versus ab eo proferuntur.[94])

Sed haec hactenus. Nunc argumenti ipsius ratio postulat, ut, quid de tragicis Graecis Cicero senserit, eodem modo exponam. Ut autem modo docui vix principum comoediae Graecae opera ei nota fuisse videri, ita ex tragoediarum Graecarum magno numero nihil eum legisse, nisi Aeschyli, Sophoclis, Euripidis fabulas dicere non dubito; nam ne nomen quidem ullius alius tragici profert. Quid autem de illis judicaverit, ita examinare in animo est, ut primum neglecto Aeschylo, cujus tragoediis legendis minorem eum dedisse operam postea videbimus, quaeramus, utrum Sophocle an Euripide magis videatur delectatus esse. Sunt enim caussae, quibus hoc, sunt, quibus illud videatur probari, et ex viris doctis alii aliter de hac re judicaverunt. J. van Heusde enim l. l., postquam pag. 28 in universum sic judicavit: „(Cicero) Aeschylum, Sophoclem, Euripidem assidua lectione tractavit“, pag. 30 ita pergit: „Quamvis autem Cicero in Aeschylo vim tragicam admirabatur eumque ad imitandum sibi proponebat, tamen Euripidi, de scena philosopho, propter majorem ingenii similitudinem, quae ipsi cum illo, ut antea Platoni intercedebat, praeclaram operam navavit . . . tanti eum fecisse putandus est, ut ad Tironem scribens affirmaret singulos Euripidis versus singula testimonia se existimare.“ (cf. ad fam. 16, 8, 2). Quo loco etsi Aeschylum tantum et Euripidem quodammodo inter se comparat, de Sophocle autem, nescio qua de caussa, nihil profert, tamen talis est totius loci conditio ac natura, ut dubitari non possit, quin J. van Heusde putaverit Euripidem omnium tragicorum summum a Cicerone esse judicatum. Idemque de hac re Drumann sensisse videtur, dicit enim l. l. V, p. 223 brevissime ita: „Daneben“ (neben Homer) „wurden die griechischen Tragiker nicht vergessen, er bediente sich oft ihrer Worte, Euripides scheint ihn vorzüglich angesprochen zu

---

[94]) Ne quid temere omisisse videar, hoc addam Rhintonis quoque locum apud Ciceronem exstare. Dicit enim ad Att. 1, 20, 3: „Nam, ut ait Rhinton, ut opinor:

Οἱ μὲν παρ' οὐδέν εἰσι, τοῖς δ'οὐδὲν μέλει:

quae verba non solum non ostendunt eum hujus poetae fabulas legisse, sed magis ad contrariam sententiam perducunt.

haben." — V. Clavel autem prorsus aliam, si quid video, de hac re amplexus est opinionem. Affirmat enim l. l. pag. 60 Sophoclem Ciceroni multo meliorem ad vertendum praebuisse materiam, quam Euripidem, nec minus pag. 107 [95]) et pag. 119 [96]) ejus in illius poetae locis vertendis artem magnis cumulat laudibus. Ex quibus verbis cum hoc appareat Sophoclem ex V. Clavel opinione omnium tragicorum maxime Ciceronis respondisse ingenio, quis dubitat, quin is putet illum ei principem in hoc genere locum tenere visum esse? Quam ob rem operae pretium videtur accuratius quaerere, utra sententia vera habenda sit, praesertim cum Sophocles et Euripides sine dubio inter se dissimillimi sint. Sunt autem apud Ciceronem loci, ex quibus apparere videatur, illum ab eo principem tragicorum esse judicatum. Qui loci cum jam supra prolati sint, satis erit unum eumque gravissimum in memoriam revocasse. Or. 4 enim ita disserit: „Nam in poetis non Homero soli locus est — ut de Graecis loquar — aut Archilocho aut Sophocli aut Pindaro, sed horum vel secundis vel infra secundos." Neque vero omnem his talibusque locis amoveri dubitationem jam ex iis colligere possumus, quae d. or. 3, 27 Crassus affirmat, Aeschylo, Sophocli, Euripidi parem paene laudem in dissimili scribendi genere tribui; nam ne minima quidem caussa est, cur putemus eum hoc loco non e Ciceronis dicere sententia. — Illis autem locis, quorum supra mentionem feci, adiciendi sunt nonnulli alii, ubi Sophocli summae tribuuntur laudes, ut d. div. 1, 54 ita praedicatur: „Adjungamus philosophis doctissimum hominem, poetam quidem divinum, Sophoclem." Neque ea neglegenda sunt, quae d. fin. 5, 3 Q. Cicero disputans inducitur. Cum enim in eos homines illustres inciderit sermo, quorum memoria Athenarum aspectu excitaretur, ille de Sophocle hoc dicit: „Quem scis quam admirer quamque eo delecter" idemque paullo post Oedipodis Colonei prooemium mollissimum appellat carmen. Neque vero dubitari potest, quin

---

95) „Dum vero, ut singulas verborum rerumque varietates exprimat, enititur, si magnum Homerum, tum copia, tum brevitate mirabilem, convertit, enervatus languet, si Sophoclem, vere poeta, Grajae camenae afflatus spiritu .... merito judicatur."

96) „In jambeis melior tantam adeptus est facultatem, ut incredibili quadam diligentia Herculis Sophoclei lamentationes expresserit."

Marcus eandem fere, quam frater, de Sophocle ejusque fabulis habuerit sententiam. Denique d. fin. 1, 5 ipse dicit ab illo Electram vel optime scriptam esse. — Quibus Sophoclis laudibus accedit aliud argumentum idque maximi momenti. Ipsis enim Ciceronis libris probatur in eorum, quos interdum vertere solebat, numero illum eximium quendam tenuisse locum, quamquam duo tantum nunc apud eum exstant loci Sophoclei Latine expressi, quorum alter versus nonnullos ex Teucro, si Th. Welcker fidem habemus, translatos continet (cf. Tusc. 3, 71), alter Trachiniarum versus 1046—1102 (cf. Tusc. 2, 20—22). — Sed non solum verisimillimum est haud paucos praeterea Sophoclis locos a Cicerone juvene in Latinum esse conversos, sed etiam is maxime, quem secundo loco protuli, cum longissimus sit omnium, qui apud Ciceronem inveniuntur, satis perspicue, opinor, docet, quanta in eo fuerit illius admiratio. Cujus fabulis etiam posterioribus vitae annis valde eum delectatum esse ex eo cognoscitur, quod epistulis interdum versus Sophocleos inseruit, quos infra enumerare in animo est.

Iam ut quaestionem propositam ad finem perducamus, transgrediendum est ad Euripidem. Atque si ita illa recte dijudicetur, ut videamus, utrum hujus an illius Cicero plures respiciat locos sine ulla dubitatione dicendum erit Euripidi tragicorum principatum a nostro esse tributum. Octo enim hujus tragoedias ita commemorat, ut vix dubitari possit, quin ipse eas legerit. Quod me vere dixisse ut melius posset intellegi, haud ineptum esse puto has una cum locis Ciceronianis ad eas spectantibus ita enumerare ut primum hos locos proferam, qui maximam habent probandi vim, tum lineola interposita ceteros addam.

1. Andromacha cf. d. opt. g. or. 18. — Ex eadem tragoedia sumpta sunt verba ad Att. 2, 25, 1 prolata ἑλικτὰ καὶ οὐδὲν = v. 447 edit. Kirchhoff.
2. Antiopa cf. d. opt. g. or. 18 et d. fin. 1, 4. — Quibus locis addendi sunt d. inv. 1, 94 et ex probabili F. W. Schneidewin conjectura versus d. deor. nat. 2, 65 Latine a Cicerone expressi = Nauck fragm. Eur. 935 [97]).
3. Cresphontes cf. Tusc. 1, 115 = fr. 452 N.

[97]) cf. Nauck trag. Graec. fragm. p. 521 et 339.

4. Hercules cf. Ac. pr. 2, 89.
5. Medea cf. d. fin. 1, 4.
6. Phoenissae cf. d. off. 3, 82 = vv. 525 et 526 K.; ad Att. 2, 25, 1 = v. 394 K.; ibid. 7, 11, 1 = v. 507 K.
7. Phrixus cf. Tusc. 3, 67 = fr. 818 N.[98])
8. Theseus cf. Tusc. 3, 29 = fr. 392 N. — ibid. 3, 58 (initium ejusdem fragmenti).

Accedunt haud paucae tragoediae, ex quibus ita profert locos, ut, num illas noverit, non satis appareat, quamquam de nonnullis quidem, ut de Hippolyto, Hypsipyla, Oreste, hoc suspicari licet:

1. Andromeda cf. d. fin. 2, 105 = fr. 131 N.
2. Chrysippus cf. Tusc. 4, 71 vid. Nauck. l. l. p. 497.
3. Hippolytus cf. ad Q. fr. 3, 1, 18 = v. 438 K.; d. off. 3, 108 = v. 607 K.
4. Hypsipyla cf. Tusc. 3, 59 = fr. 757 N.[99])
5. Jon cf. ad Att. 13, 11, 1 = fr. 585 N.
6. Orestes cf. Tusc. 4, 63 = vv. 1—5 K.
7. Supplices cf. ad Q. fr. 2, 15, 5 = v. 121 K.
8. Telephus cf. ad Att. 4, 6, 2 = fr. 722 N.; ad Att. 1, 20, 3.

Cui numero ex hominum doctorum sententia addendae sunt hac fabulae:

9. Alexander cf. d. fin. 3, 64 = inc. inc. 430 N.: huic tragoediae versum tribuendum esse conjecit Musgrave, cf. Nauck. l. l.
10. Erechtheus cf. ad fam. 12, 14, 7 = inc. inc. 339 N.: huic tragoediae versum adscripsit R. Porson cf. Nauck l. l.
11. Philocteta cf. d. or. 3, 141; ad Att. 6, 8, 5 = inc. inc. fr. 8 N.: huic fabulae versum tribuit satis probabili conjectura, A. Nauck l. l.

Denique exstant apud Ciceronem nonnulli versus Euripidei, qui ad quam pertinuerint fabulam, non constat.

1. inc. inc. 897 N. cf. ad fam. 13, 15, 2.
2. ibid. 898 N. cf. ad fam. 16, 8, 2.

---

[98]) cf. A. Nauck adnotationem ad hunc locum et ad fragm. 816.

[99]) Hanc fabulam priori generi adicere non dubitarem, nisi versus illi, qui proferuntur, ex Antiochi libro quodam ducti esse viderentur.

3. ibid. 910 N. cf. ad Att. 6, 8, 1; 8, 8, 2.
4. ibid. 950 N. cf. ad Att. 9, 2[a], 2.
5. ibid. 963 N. cf. d. div. 2, 12; ad Att. 7, 13[a], 6.
6. ibid. 1007 N. cf. Tusc. 1, 65.

Ex Sophoclis autem fabulis has Ciceroni notas fuisse satis constare videtur:

1. Electra cf. d. fin. 1, 5.
2. Epigoni cf. d. opt. g. or. 18 vid. Nauck. l. l. p. 137. — Fortasse addenda sunt verba Tusc. 2, 60 prolata = inc. inc. 2 N.
3. Niptra cf. Tusc. 2, 48 vid. Nauck p. 182.
4. Oedipus Coloneus cf. d. fin. 5, 3.
5. Trachiniae cf. Tusc. 2, 20—22.

His fortasse addendae sunt:

1. Tereus aut Tyro cf. ad Att. 4, 8[a], 1 = fr. 596 N. (codices praebent *Τυροῖ*, edit. princ. ex conjectura, ut videtur *Τηρεῖ*, vid. A. Nauck l. l.).
2. Teucer ex Th. Welcker conjectura cf. Tusc. 3, 71 = inc. inc. 662 N. — Ex eadem fabula fortasse sumpta sunt verba Tusc. 5, 108 prolata.
3. Tympanistae cf. ad Att. 2, 7, 4 = fr. 574 N. Denique prorsus nescimus, ex qua fabula sumpti sint versus, qui ad Att. 2, 16, 2 inveniuntur = fr. 697 N.

Apparet igitur recte me dixisse multo plures Euripideos, quam Sophocleos apud Ciceronem exstare locos. Diligentius vero in illos priores inquirentes facile inveniemus eorum longe maximam partem vel proverbiorum vel sententiarum prae se ferre speciem vel omnino ad philosophiam quodammodo pertinere. Duos enim tantum locos inveni (cf. ad Att. 7, 11, 1 et ad Q. fr. 2, 15, 5), qui vix his generibus possunt addi. Quod casu ac temere factum esse quoniam incredibile videtur, jam invenimus rem, si quid video, aptissimam ad quaestionem propositam recte dijudicandam. Perspicuum enim mihi videtur non tam poetica pulchritudine, quam multitudine sententiarum ad omnes fere philosophiae partes pertinentium factum esse, ut magnam ex fabulis Euripideis perciperet delectationem. Ac nihil profecto est, cur miremur rem ita se habere. Nam iterum atque iterum vidimus rarissime Ciceronem eo progredi, ut de

sola venustate aut carminis aut loci alicujus judicium ferat, sed fere semper alias admiscere res ad artem poeticam parum pertinentes. Quomodo igitur fieri potuit, ut hanc consuetudinem ex ipsa ingenii ejus natura exortam in eo desereret, qui philosophus inter poetas appellari potest cujusque philosophandi ratio non ita valde aberat ab ea, quam ex nova academiae doctrina ipse sequi solebat? Praeterea autem judicia, quae de Euripide profert, optime quadrant in sententiam modo prolatam. Nam, ut omittam notissimum illum locum plus semel commemoratum (d. or. 3, 27), ubi Euripides una cum Aeschylo et Sophocle in summorum Graeciae tragicorum numero refertur, nullum in universis Ciceronis operibus reperire potui judicium, quod ad solas poeticas ejus laudes pertineat. Primum enim ad fam. 13, 15, 2 Caesari scribit: „Confero me ad *vera* praecepta *Εὐρυπίδου*·

Μισῶ σοφιστὴν, ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός·

quem versum senex Praecilius egregie laudat.“ Deinde d. fin. 2, 105 Lucilium Balcum dicentem facit: „Nec male“ — quod verbum sine dubio non ad venustatem, sed ad veritatem versus allati referendum est — „Euripides“, tum sententiarum conexu probatur Tusc. 3, 29: „Itaque apud Euripiden a Theseo dicta laudantur“ non magis, quam priora illa verba, ad artem poeticam pertinere. Post eodem modo judicandum est de iis, quae Tusc. 4, 62 et 63 inveniuntur, et de hoc loco jam supra commemorato (ad fam. 16, 8, 2): „Ego certe singulos ejus“ (Euripidis) „versus singula ejus (*ἀληθείας*? Orelli) testimonia puto.“ Postremo hoc quoque (Tusc. 1, 65): „Ergo animus, ut ego dico, divinus est, ut Euripides dicere audet, deus“ magis de doctrina, quam de arte Euripidis dictum est, quamquam verbo audendi significatur poetica quadam audacia hunc locutum esse. Atque quamquam haud ignoro hoc philosophandi studium et hanc sententiarum ubertatem ab omnibus esse respicienda, qui aequum ac solidum de Euripide tragico judicium facere sibi proposuerint, tamen alia ejus vel vitia vel virtutes exstant, quae non minus memoria digna sunt. E quibus hoc, quod saepe magis oratorie, quam poetice dixit, sine dubio majore etiam ejus studio Ciceronem inflammavit; quod autem nunquam hac de re verba fecit, ex eo fortasse explicandum est, quod hoc dicendi genus omnium

ei erat usitatissimum. Sed quamquam concedendum est eum nec voluisse nec debuisse de singulorum Graeciae tragicorum scribendi genere ita judicare, ut in Bruto fecit de oratoribus, jure tamen miramur ne de eximia quidem Euripidis arte animi humani perturbationes pingendi quidquam apud Ciceronem inveniri. — Iam vero eo res perducta videtur, ut dijudicari possit, utrum Sophoclem an Euripidem pluris aestimaverit. Qua de re equidem hoc dicendum existimo: Illum majorem poetam fuisse ei persuasum fuisse videtur; nam qua alia de caussa factum esse putemus, ut summis eum efferret laudibus et non plures, at multo longiores ex hujus, quam ex Euripidis fabulis, Latine exprimeret versus? Vera ejus humanitate et eximia moderatione, quam nos quoque in Sophocle valde admiramur, vehementer eum delectatum esse satis credibile est. Attamen Euripides, ut ingeniis plerorumque illius aetatis hominum magis respondebat, eam ipsam ob caussam, quod saepe magis ut philosophus et orator, quam ut poeta locutus est, Ciceroni tantam sui injecit admirationem, ut hic in eo legendo majore etiam, quam in Sophocle, studio et delectatione versatus esse videatur.

Relinquitur, ut paucis exponamus, quid de Aeschylo senserit, quantumque ad ejus fabulas legendas contulerit studium. Quem a Cicerone non tam studiose lectum esse, quam duos illos, de quibus egimus, tragicos, qui ejus libros vel obiter percucurrerit, facile concessurum puto. Cum enim satis constet Aeschyli scribendi genus plerisque illius aetatis hominibus non valde probatum esse, dubitari non potest, quin Cicero quoque, quippe qui cum in ceteris rebus, tum in litteris aestimandis valde ex aliorum penderet judiciis, similem conceperit sententiam. Adde, quod etiam a suo ipsius ingenio oratio illius grandis sane, at interdum obscura et quodammodo vetustior totaque cogitandi et sentiendi ratio, ex antiqua illa de natura deorum opinione maxime pendens, satis aliena erat. Tamen statuendum est eum admodum juvenem ad Aeschyli tragoedias legendas accessisse maximeque ad eas, quae de Prometheo erant. Qua ex re id quidem colligi potest magnificentiam, quae in illis erat verborum, ei, ut erat orator, satis magnae fuisse delectationi. Inveniuntur enim duo Aeschyli loci apud eum Latine expressi, quorum alter satis longus ex Prometheo soluto, fabula nunc

deperdita, sumptus Tusc. 2, 23—25 affertur; alter, qui Promethei vincti vv. 377—80 continet ibid. 3, 76. Valde autem dolendum est, quod Cicero nusquam aperte dixit, quid de Aeschyli arte sentiret. Nam quae priori illi loco (Tusc. 2, 23) praemisit: „Veniat Aeschylus, non poeta solum sed etiam Pythagoreus, sic enim accepimus. Quomodo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum Lemnium!“ vix judicii vice fungi posse per se apparet. — Reliqui autem Aeschyli versus, quos protulit, ejusmodi sunt, ut nihil de ejus studiis Aeschyleis probent. Nam quae verba ad Q. fr. 1, 2, 13 memorat „ἅπαξ θανεῖν“ petita videntur ex Promethei vincti vv. 750 et 751:

Κρεῖσσον γὰρ εἰςάπαξ θανεῖν,
ἢ τὰς ἁπάσας ἡμέρας πάσχειν κακῶς,

quam fabulam Ciceroni notam fuisse jam vidimus. Atque vel minoris momenti est, quod Quinto fratri (3, 4, 6) haec scripsit: „Sed minantur tamen in primisque Ἄρη πνέων Q. Scaevola“; quamquam enim in Aeschyli Agamemnonis vv. 375 et 376 Dind. invenitur

Ἄρη
πνεόντων,

tamen per se apparet ex hac re non colligi posse hanc fabulam Ciceroni notam fuisse. Denique versum illum ex Epigonis fortasse Aeschyleum, quem Tusc. 2, 60 Latine expressum legimus:

„Audisne haec, Amphiarae, sub terram abdite?“

e fonte, quem in hoc loco conscribendo secutus est, non ex Aeschylo ipso Ciceronem sumpsisse ipsis ejus verbis satis probatur. Iure igitur dubitari potest, num Cicero posterioribus vitae annis ullam Aeschyli tragoediam diligentius legerit, quamquam juvenis, ut ceterorum tragicorum, ita Aeschyli quoque complures fabulas vel legendo vel vertendo tractavit.

Iam vero omnia attulisse mihi videor, quae de tragicis Graecis apud Ciceronem exstant. Invenimus autem, nisi fallor, haec fere: Cicero satis magno studio in tragoediis Graecis legendis versatus est ac ne reconditioris quidem venustatis sensum prorsus ei defuisse maxime e nonnullis de Sophocle judiciis perspicuum fit. At idem, quamquam dissimilia fuisse trium tragicorum Graecorum scribendi genera ipse confitetur (d. or. 3, 27),

tamen non satis perspexit, et quibus maxime rebus illi inter se differrent et quanti momenti ad hanc differentiam singulorum aetas esset. Neque vero obliviscendum est Ciceronem non artium judicem, sed oratorem ac philosophum se haberi voluisse neque veteres aeque ac nos intellexisse eum, qui recte judicare vellet, nunquam id neglegere debere, qua quisque esset aetate.

Restat, ut paucis quaeramus, quid ex iis Ciceronis locis, qui ad Latinos pertinent tragicos, de re proposita possit colligi. Hoc ut intellegamus, satis videtur Ennium, Pacuvium, Accium respicere, quos principes tragicorum Romanorum fuisse inter omnes constat. Atque ex Ennii tragoediis octoginta fere loci apud Ciceronem inveniuntur, quamquam hic longius, quam duo reliqui a Ciceronis aetate aberat; Pacuvii autem fere triginta, Accii circiter quadraginta exstant: id quod eo notabilius est, quod Ennii, si O. Ribbeck fidem habemus, viginti et unus, Pacuvii duodecim, Accii fere quadraginta tituli servati sunt. Longum autem est atque a re proposita alienum accuratius in singulos tragicorum Latinorum apud Ciceronem locos inquirere; hoc unum certe ex iis, quae protuli, colligi posse videtur Ennii tragoediis omnium maxime eum delectatum esse. Quaerentibus autem nobis, quibusnam rebus eximium illud poetae vetusti studium excitatum esse videatur, primum considerandum est Ennium, quamquam re vera studiosissime Graecorum cum de vita humana, tum de dis opiniones Romam transferre studuit[100]), annalibus, quod carmen quanti Cicero aestimaverit ex eo, quod permultos ejus locos affert, satis cognoscitur, componendis nomen ac gloriam poetae vere Romani sibi comparasse. Sed ne hoc quidem omittendum est eum omnium, qui Romae exstiterunt, tragicorum et ingenio et scribendi genere sine dubio proxime ad Euripidis accessisse similitudinem et in plerisque fabulis condendis illum secutum esse. Quam ad rem accedit, quod omnes fere Ennii loci, qui apud Ciceronem exstant, ex iis fabulis petitos esse aut constat aut verisimile est, quas ab Euripide ille transtulit. Novum igitur jam habemus argumentum, ex quo quantum hujus studium in nostro fuerit, suspicari possimus. Praeterea, si quo-

[100]) cf. ut alia omittam, quae Th. Mommsen, Roem. Gesch. I, p. 921 (edit. III) de hac re disserit.

modo de singulis aut poetis aut fabulis Cicero judicaverit, spectamus, ad eandem fere perducimur sententiam. Sane permulta ex his judiciis nullius ad rem propositam esse momenti per se apparet. Saepius enim aut nescimus, cui fabulae locus, de quo sermo est, tribuendus sit, aut ex ipsa loci natura apparet ad solum Latinum poetam sententiam prolatam esse referendam, ut si Pacuvium (d. opt. g. or. 2) summum tragicum appellat[101]) aut Accium (p. Planc. 59) gravem et ingeniosum nominat poetam.[102]) Attamen nonnulli quidem exstant loci, quos ut proferam, res ipsa postulare videtur. Velut id judicium, quod d. div. 1, 66 et 67 de Ennii „Alexandro“ a Q. Cicerone, ex fratris sine dubio sententia, profertur: „O poema tenerum et moratum atque molle! . . . deus inclusus corpore humano jam non Cassandra loquitur“, recte ad ejus fabulae Euripideae, quam poeta Romanus secutus est, laudem referri potest. Eodemque modo judicandum est de laude illa, quam in „Ardromacham“ Ennii contulit (Tusc. 3, 46): „Praeclarum carmen, est enim et rebus et verbis et modis lugubre.“ Praeterea, quae ad Att. 16, 2, 3 de Accii Tereo inveniuntur: (Brutus) „Delectari mihi Tereo videbatur et habere majorem Accio, quam Antonio, gratiam“ per se in laudem Sophoclis, a quo ille hanc fabulam transtulisse videtur, possunt accipi; sed cum ex sententiarum conexu facillime appareat haec verba — ut omittam ea nimis in universum dicta esse — ironice in Antonium esse prolata, nulla fere in hac re iis tribuenda est auctoritas. — Iam nihil habeo, quod huic parti addendum esse putem. Persuasum autem mihi est ea ipsa, quae de studio a Cicerone in tragicos Latinos collato exposui, idonea esse, quibus sententia nostra de tragicorum Graecorum studiis Ciceronianis aliis ex rebus concepta non modo non refutetur, sed etiam quodammodo firmetur.

Sequitur, ut videamus, qualem fere de iis Cicero habuerit

---

[101]) Ceterum hoc loco eum non tam ex sua ipsius opinione, quam ex aliorum auctoritate dixisse et ex dubia judicandi ratione et ex aliis locis apparet. De qua re jam supra diximus.

[102]) Hoc loco licebit addere in orationibus Ciceronis vel plures versus ex Accii, quam ex Ennii, fabulis inveniri ea fortasse de caussa, quod hominibus grandioribus natu ipse poeta notus fuerat.

sententiam, qui inde ab Alexandri magni temporibus Alexandriae potissimum carmina Graeca condiderunt. Quam rem paucis absolvere possumus, quia ex libris ejus intellegitur parvum studium eum in hos poetas contulisse. Qua autem de caussa hoc factum sit, facile potest explicari. Nam cum Romani magis magisque poetas Alexandrinos legere atque imitari inciperent, jam ad posteriores vitae annos Cicero pervenerat neque tam studiose, quam juvenis, in carminibus legendis versabatur. Adde, quod vidimus Homerum et poetas scenicos fere solos — quantum judicare possumus — ei delectationem praebuisse, ea autem carminum genera, quae Alexandriae praeter cetera colebantur, multo minus ei probata esse.

Ut autem jam ad singula progrediamur, initium faciendum est ab Arato, quem ex omnibus his poetis longe accuratissime Ciceroni notum fuisse pro certo licet affirmare. Cujus carminum, quae *Φαινόμενα* et *Προγνωστικὰ* inscribuntur, cum illud juvenis exercitationis caussa, ut videtur, hoc posterioribus vitae annis (44 a. Chr.) Latinis hexametris expresserit[103], non mirum est saepius illum ejusque carmina ab eo memorari. Sed ne de his quidem quid senserit, satis constat, cum duobus illis locis, quibus alios, qui num omnino Aratum noverint, jure dubitari potest, de his carminibus disputantes induxit, nimis universa proferantur judicia. Nam d. or. 1, 69 Crassus sic verba facit: „Etenim si constat inter doctos hominem ignarum astrologiae ornatissimis atque optimis versibus Aratum de caelo stellisque dixisse“, et d. rep. 1, 22 Philus de sphaera aliqua Archimedis narrat, „cujus omnem ornatum“ — ut ejus verbis utar — „non astrologiae scientia, sed poetica quadam facultate Aratum extulisse“ Gallus dixerat.

Ceteri autem loci, quibus Arati mentio fit, de carminum ejus virtute nihil omnino continent, nisi quis his Lucilii Balbi verbis uti vult (d. deor. nat. 2, 104): „Utar . . . carminibus Arateis, quae a te admodum adolescentulo conversa ita me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam.“ Ac ne ea quidem re, quod Cicero iterum ac saepius versus

---

[103]) cf. p. 29 adn. 60.

Arateos a se conversos in medium profert[104]), satis probatur ei hujus poeticam facultatem valde admirabilem esse visam: vix enim dubitari potest, quin illud eo maxime consilio fecerit, ut sua ipsius carmina magis innotescerent.

Sed haec hactenus. E ceteris autem poetis Alexandrinis vix unum legisse videtur. Hoc ut perspicuum fiat, considerandum est, quomodo de singulis loquatur. Callimachus igitur ter, quod sciam, memoratur, sed ita semper, ut nihil ex his locis colligi possit. Primum enim Tusc. 1, 93 haec inveniuntur: „Quamquam non male ait Callimachus multo saepius lacrimasse Priamum, quam Troilum", tum ibid. 84 epigramma ejusdem poetae in Ambraciotam Cleombrotum factum Cicero memorat. Quos duos locos ut ex ipsis illius carminibus, non ex iis, quos Cicero secutus est libris sumptos esse putemus, neque illorum ipsorum natura ac conditio neque sententiarum conexus ullo modo nos cogit. Tertium denique locum nullius esse momenti ut intellegatur, satis est eum attulisse (d. or. 3, 132): „An tu existimas .... ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante tam discerptas fuisse, ut nemo genus universum complecteretur?" Tum, ut omittamus Nicandrum Colophonium, quem hominem ab agro remotissimum d. or. 1, 69 Crassus poetica quadam facultate, non rustica de rebus rusticis scripsisse dicit — nulla enim caussa est, cur putemus vel Crassum vel ipsum Ciceronem in hoc libro legendo esse versatos — et Alexandrum Ephesium, qui vix poetae nomine dignus ei visus est[105]): de Euphorione illo, qui majore doctrina, quam poetica facultate, carmina epica conscripsit, ita judicat, ut non sine quadam veri specie pauca ex ejus operibus Ciceroni nota fuisse possit contendi, quamquam equidem facere non possum, quin valde de hac re dubitem. Hoc autem ut in medio relinquamus, illud alterum sine dubio ex his locis, quos allaturus sum, satis perspicitur Ciceronem ita non ab eorum partibus stetisse, qui Euphorionis ejusque similium carmina scribendi rationem imitari solebant, ut apertis

---

[104]) cf. Orelli, Cic. op. IV, pagg. 1014—16; 1036 et 1037.

[105]) Cicero de eo ad Att. 2, 20, 6 sic disputat: „Poeta ineptus, nec tamen scit nihil et est non inutilis" et simillime ibid. 22, 7 haec profert: „Libros Alexandri, neglegentis hominis et non boni poetae, sed tamen non inutilis, tibi remisi."

verbis, quantum antiquiores poetas recentioribus illis praeferret, profiteri non dubitaret. Dicit enim d. div. 2, 132: „Ille vero nimis etiam obscurus Euphorion, at non Homerus: uter igitur melior?" Tum Tusc. 3, 45 Ennium ita laudat: „O poetam egregium, quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur." Denique Attico ironice scribit (7, 2, 1):

'Flavit ab Epiro lenissimus Onchesmites',

hunc *σπονδειάζοντα,* si cui voles, *τῶν νεωτέρων* pro tuo vendita."[106])

Quem in modum cum de novis poetis, qui tum Romae exstiterant, judicet, non mirum est vix unum vestigium, ex quo eum horum carmina legisse appareat, apud eum exstare. De qua re memoria satis digna pauca addere in animo est, quia hunc in modum Ciceronis de Alexandrinis qui dicuntur poetis judicium paullo magis illustrari posse confido. Atque ut silentio praetermittam Lucretium, cujus scribendi genus a ceteris illius aetatis poetis valde differt, Catulli ejusque aequalium carmina, quae prorsus ignota fuisse Ciceroni nemo putabit, haud magni tamen ab eo aestimata esse videntur. Illius enim neque nomen neque ullum versum affert; nam verba illa ad Q. fr. 2, 15, 4: „auricula infima molliorem", ut F. Buecheler conjecit, (cf. ind. lect. Gryphisw. 1868 pagg. 15—17) referenda esse ad Catulli versum (c. 25, 2): „mollior — imula auricilla" vix credibile est, quoniam, ut alias res omittam, duo loci non accurate inter se consentiunt et proverbii quodammodo prae se ferunt speciem. Neque recte ex alia caussa Drumann efficere posse sibi videtur[107]) Ciceroni ex iis, qui tum erant poetis, praeter Accium et Archiam Catullum maxime placuisse. Provocat enim ad hujus carmen 49, in quo sic Ciceronem alloquitur: „Disertissime Romuli nepotum" e. q. s. Sed, si quid video, hoc ironice accipiendum est, nam quamquam ex carmine ipso nihil certi effici potest, tamen constare videtur Ciceronem et Licinium Calvum Catullo amicissimum inter se inimicitias egisse satis acerbas.

---

[106]) Graeca illa verba ad fam. 16, 23, 2: „*γόνυ κνήμης*" (sc. *ἐγγύτερον*) sine dubio proverbii locum tenuerunt: nulla igitur caussa est, cur putemus Theocriti versum (Id. 16, 18) „*ἀπωτέρω ἢ γόνυ κνάμα*" Ciceroni illud scribenti ob oculos esse versatum.

[107]) cf. l. l. VI, pag. 683.

De Calvi autem carminibus unus apud nostrum exstat locus, qui acerbitatem epigrammatum ejus apte significat [108]) neque tamen ejusmodi est, ut hunc permagni a Cicerone aestimatum esse contendere liceat. Ceterorum autem, qui cum Catullo et Calvo familiaritate atque usu conjuncti erant, poetarum, ut Helvii Cinnae, ne mentionem quidem Cicero facit. Iam vero omnia memorasse mihi videor, quae de poetis novis, ut ipsius verbis (or. 161), utar ita protulit, ut ad ejus de Alexandrinis poetis judicium illustrandum apta sint, atque me consecutum esse arbitror, ut magis etiam appareat eum ab his satis alienum fuisse. Sed ut nihil omisisse videar, pauca addam. Ac primum quidem Antipater Sidonius, quem d. fat. 5 Cicero simpliciter poetam appellat, Crassus autem (d. or. 3, 194) solitum esse versus hexametros aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore dicit, in versificatorum magis, quam verorum poetarum numero mihi habendus esse videtur; tum eas laudes sane maximas (cf. §§ 4, 18, 31 alias), quibus in oratione pro Archia habita hunc cumulavit, nihil fere de Ciceronis vera sententia probare contendo eoque magis esse neglegendas puto, quia, si quid video, Archias quoque ex eorum hominum erat numero, qui non tam ingenii ardore, quam praemiorum spe incitati potentissimorum et opulentissimorum Romanorum res gestas carminibus celebrare solebant [109]).

Postremo autem haud ineptum videtur eos versus Graecos apud Ciceronem prolatos, qui aut certo cuidam poetae jam non tribui possunt aut in proverbiorum numero habendi sunt, enumerare. Exstant autem omnes in epistulis. Atque illius quidem generis versus his locis inveni:

1) ad Q. fr. 2, 10, 2
2) ad Att. 1, 19, 10
3) — 4, 8^b, 2
4) — 4, 11, 2
5) — 4, 16, 12
6) — 6, 3, 1

---

[108]) cf. ad fam. 7, 24, 1: (quem locum jam supra attuli) „Eumque“ (Tigellium) „addictum jam tum puto esse Calvi Licinii Hipponacteo praeconio“.

[109]) cf. p. Arch. 19; ibid. 21; ad Att. 1, 16, 15.

7) ad Att. 7, 3, 5
8) — 8, 5, 1
9) — 14, 22, 2
10) — 15, 11, 3 = 16, 6, 2

Proverbia autem his locis in medium Cicero protulit:

1) ad fam. 6, 3, 4 = ad Q. fr. 2, 16, 4
2) — 9, 3, 2
3) — 9, 7, 2
4) ad Q. fr. 1, 2, 13
5) — 3, 6, 7
6) ad Att. 2, 12, 3
7) — 5, 11, 5
8) — 6, 5, 2 = 15, 17, 1
9) — 6, 9, 3
10) — 9, 9, 1
11) — 10, 5, 2
12) — 12, 51, 2
13) — 13, 21, 4
14) — 15, 4, 1
15) — 15, 16^b.[110]

Quaestione jam ad finem perducta hoc unum relinquitur, ut, quae posteriore parte exposuimus, brevissime complectamur. Vidimus igitur Ciceronem neque poetae nomine dignum esse neque tali poeticae venustatis sensu a natura fuisse praeditum, quali opus est, ut intellegas, quibus maxime in rebus singulorum poetarum virtutes et inter se discrimina posita sint, utque suum cuique tribuas locum. Sed ne parum ei demus, concedendum est eum a puero, ut ceteris plerisque litterarum generibus, ita carminibus legendis satis acre tribuisse studium. Neque dubium est, quin non solum, ut melior existeret orator, ad poetarum libros accesserit, sed etiam delectationem magnam ex iis perceperit; nam libri ejus documento sunt eum posterioribus quoque vitae annis, cum rerum publicarum conditione permotus ab eloquentiae studiis ad philosophiam se convertisset, libenter in carminum lectione versatum esse. Praeterea autem satis

[110]) Omisi ea proverbia, suis locis jam commemorata, quae apud certum aliquem poetam inveniuntur.

constat de Graecorum in hoc genere litterarum praestantia ei satis persuasum fuisse, quamquam, qualis et quanta haec esset, parum et intellexit et profiteri ausus est. Recte denique, etsi dubium est, num posteriores poetas, qui Alexandriae maxime floruerunt, satis noverit, hoc vidit hos multo minoris, quam antiquiores Graecorum poetas, esse aestimandos. Atque ex singulis poetarum generibus diversis de caussis minimum studium tribuit lyricis; maxime autem, ut plerique illius aetatis Romani, ipse quoque praeter Homerum poetis scenicis delectabatur atque ex his quidem Euripidem et Sophoclem Menandrumque praeter ceteros admirabatur. Accuratius autem vix dici potest, quid de singulorum poetarum virtute senserit; plerumque enim — id quod alii quoque ex veterum scriptoribus saepe fecerunt — non ut artis et venustatis poeticae judex — harum enim rationes parum perspexerat — sed ex singulorum locorum natura aut ut philosophus aut ut orator sententiam dixit.

Ex universa autem, quam institui, quaestione luce clarius apparet ne in his quidem rebus unquam eo pervenisse Ciceronem, ut certam et destinatam conciperet opinionem eamque fideliter ac constanter defenderet. Sensit igitur, ut jam dixi, Graecorum in omnibus fere litteris praestantiam, non plane ac dilucide perspexit.

Edmundus Lange de vita sua.

Natus sum anno h. s. LV. a. d. V. Cal. Maj. Altenburgi Saxonum patre Eduardo, qui consistorii, quod dicebatur, Saxo-Altenburgensis erat socius, matre Antonia e gente Besser, quos parentes carissimos jam pridem morte mihi ereptos esse valde doleo. Litterarum elementis in schola prima, quam dicebant, civium imbutus vere a. h. s. LXVII. adii patriae urbis gymnasium. Quod per novem annos frequentavi directoribus usus primum Eduardo Foss, tum Ernesto Richter, quibus aeque ac ceteris praeceptoribus semper gratias habebo magnas. Vere a. h. s. LXXVI. maturitatis testimonium adeptus, ut antiquitatis studiis me darem primum Jenam me contuli, ubi per tria semestria scholas virorum doctissimorum Baehrens, Böhtlingk, Capeller, Delbrück, Eucken, Gaedechens, de Gutschmid, Rohde, A. Schmidt, M. Schmidt magna cum delectatione audivi, tum mense Octobr. a. h. s. LXXVII. Monachium transmigravi, ubi per duo semestria libentissime interfui scholis virorum illustrissimorum Bernays, Brunn, Bursian, Carriere, de Christ, de Giesebrecht, de Halm, Kuhn, Riehl. Post mense Octobr. a. h. s. LXXVIII. Berolinum profectus per unum semestre frequentavi scholas virorum doctissimorum H. Droysen, Harms, A. Kirchhoff, Mommsen, Vahlen, Wattenbach. Denique vere a. h. s. LXXIX. Halam Saxonum me contuli, ut ibi si fieri posset, ad finem perducerem studia mea. Audivi autem vel audio in hac unversitate non sine fructu scholas virorum doctissimorum Dittenberger, Dümmler, Erdmann, Haym, Hiller, Keil, Kramer. Per unum semestre fui sodalis ordinarius seminarii philologi Jenensis, Monacensis per duo semestria, Halensis per unum; praeterea A. Schmidt et Böhtlingk permiserunt, ut interessem exercitationibus historicis, Delbrück, ut socius essem societatis grammaticae, denique Keil benigne me admisit ad societatem philologam. Quibus viris cum omnibus, tum maxime Conrado Bursian, Eduardo Hiller, Henrico Keil gratias et nunc ago et semper habebo maximas.

Sententiae controversae.

I.

Recte judicavit A. Bullinger, cum diceret verba illa Aristot. poet. 6, 2 „*τὰ τοιαῦτα παθήματα*“ intellegenda esse motus animi in singulis tragoediis descriptos.

II.

Transpositionibus a M. Schmidt in Horatii arte poetica factis non modo non melior, sed etiam pejor fit partium et sententiarum conexus.

III.

Aristot. poet. 1, 5 scribendum est: „*αἱ τῶν ὀρχηστῶν.*“

IV.

Aristot. poet. 4, 11 ita constituenda sunt verba: „*Γενομένη δ᾿ οὖν ἀπ᾿ ἀρχῆς αὐτοσχεδιαστικῆς καὶ αὐτὴ καὶ ἡ κωμῳδία — η μὲν . . . νομιζόμενα — κατὰ μικρὸν ηὐξήθη.*“

V.

Thuc. II, 44, 1 sic emendandum est: „*Οἷς ἐνευδαιμονῆσαί τε ὁ βίος ὁμοίως καὶ εὖ τελευτῆσαι ξυνεμετρήθη.*“

VI.

Cic. ad Att. 4, 16, 9 in. legendum est: „Ut opinionem habeas *meam.*“

VII.

Cic. ad Att. 7, 22, 1 et 2 sic scribendum esse contendo: 1. ... Recte sit: censeo cedendum. 2. De *Oppiis his* egeo consilii.